

[p. 503]

Epiloog

[p. 505]

Epiloog

Archief Philip Staal

Wél mag de historicus zich gelukkig prijzen in het besef, dat zijn opdracht de grens van de oorlog niet overschrijdt, zodat hij met 5 mei 1945 kan eindigen. Er is na deze geschiedenis der Nederlandse Joden 1940-1945 nog een nageschiedenis denkbaar, ook dat een lang, te lang en smartelijk verhaal. Het verhaal van een nasleep, arm aan vreugden veelal, en niet zelden rijk aan leed, het verhaal van een vervolg, een afwikkeling, een aanpassing, een herstel en van nog veel meer. Na het verhaal van tienduizenden gestorvenen dat van duizenden levenden, overlevenden beter gezegd, want iedere Nederlandse Jood diende zich na deze ramp wel op zijn best als overlevende te beschouwen en voelde zich ook wel zo. Men kan dat laatste gemakkelijker neerschrijven dan verduidelijken. Laat ons het proberen met de volgende aanhaling: ‘Want om te leven moest elke overlevende iemand verraden door hem in de steek te laten. Willens en wetens, of per toeval of door geweld gedwongen, maar ieder der overlevenden werd op een gegeven ogenblik gescheiden van zijn vader of van zijn broer, van zijn vrouw of kind. Zo groeide een altijd-aanwezig besef van schuld, dat uitliep in zelfmoorden of in een brandend gevoel van verantwoordelijkheid omdat men het oordeel had overleefd. Elkeen, die zichzelf gespaard zag door wat hem toeleek een reeks wonderen te zijn, wist dat hij ten eeuwigden dage zou worden vervolgd door de vraag: waarom?...’

Laat wéér de Joodse dichter Mok ¹ spreken voor ons:

Onderhuids

Niet vaak meer wordt dat leed
in mij geopend. Hun doodzijn zwijgt
zich in mij dood, maar altijd bloedt
het onderhuids in mij: hoe zij vergeefs
geroepen hebben, voor hun eigen stem
zijn weggekropen tot hun lijf
wormachtig over de grond
gekronkeld heeft.

¹ *Maatstaf*, 1962, p. 63.

[p. 506]

Hoe hoog, hoe hemelhoog
 boven hun stervende wanhoop
 zwegen de bomen, de wolken, de sterren.
 Zeeën huilden ongenaakbaar
 achter hun doodskreet. Geen vinger schoof
 hun uitgebluste ogen dicht.

Alweer: de geschiedenis dier overlevenden blijft hier ongeschreven. Mankeren de bronnen? Geenszins, al is wat de Joden hierover gezegd hebben zeker niet meer dan een gering deel van wat ze hadden *kunnen* zeggen. Maar het is al genoeg, het verhaal te hebben moeten doen over de jaren 1940-1945; wat daarbovenuit gaat, komt alleen ter sprake voor zover het nauw en duidelijk aanwijsbaar met de gebeurtenissen van die jaren samenhangt. Een keuze dus en als zodanig subjectief gedaan. Er zal echter weinig verschil van mening bestaan over de vraag, of enige behandeling op zijn plaats is van wat men met een moeilijk te omlijnen term 'het naoorlogse Joodse levensgevoel' noemt. Het merkwaardige is, dat vele Joden reeds tijdens de oorlog daarover nagedacht en gesproken hebben. In vele gesprekken en ook in geschriften kwam toen al bijvoorbeeld de vraag naar voren, of zij na de ervaringen, die zij reeds gehad hadden of die zij nog verwachtten, ooit weer normale mensen zouden kunnen zijn, een vraag veelal negatief door hen beantwoord. Na al die angsten, al die dreigingen, al die schokken, panieken, na het verlies van bezittingen, huis, familie en tenslotte zelfs naam: hoe zou men weer aansluiting vinden aan het leven van alledag, hoe zou men weer 'gewoon' kunnen dóórleven? Zonder geestelijke traumata, zonder wantrouwen, zonder schrikreacties, zonder gruweldromen? Hoe zou de Joodse vrouw, die haar eigen dochter naar de gaskamer had zien gaan, weer met opgericht hoofd dat leven van alledag kunnen binnentreden? Hoe de Joodse man, van al zijn kinderen en kleinkinderen volledig beroofd, weer normaal kunnen bestaan, zich weer normaal kunnen bewegen tussen zijn medemensen? Wij verwijzen op deze plaats nog even naar onze in de eerste bladzijden van dit werk tot de lezer gerichte woorden.

Er is gezegd: iedere Jood stond na 1945 alleen, miste ouders, kinderen, familie, vrienden, kennissen, de vertrouwde omgeving, de sfeer om zijn bestaan heen. Er is gezegd: iedere Jood, uit het kamp gekomen, droeg dit kamp voorgoed met zich mee. Aangrijpend zeker zijn die gevallen - en zij zijn niet zeldzaam in het materiaal - van

[p. 507]

mensen, die in het kamp rechtop gebleven waren en erna pas braken. Braken, niet zelden door het besef van ondraaglijke eenzaamheid en angst voor de mensen, juist toen dieper beleefd dan tussen de lotgenoten in de gevangenschap. Lid van een groep, die aanvankelijk volkomen opgesplitst leek in enkelingen, zocht die Jood zijn weg, in een omgeving, die maar al te vaak weigerde, hem op te vangen, waarin hij zich onwelkom moest voelen, die hem kwalijk nam, dat hij recht deed gelden op zijn verloren plaats, zijn voormalige bezittingen, ja, die er zich simpelweg aan bleek te ergeren, dat hij nog bestond, die hem niet zelden met wantrouwen, afkeer en verachting bejegende. En dan spreken wij, als onbevoegden, nog maar niet eens over de psychosomatische gevolgen van de oorlogservaringen, in kamp of op onderduikadres of in 'vrijheid'. Wie uit het kamp terugkwam,

had in elk geval vele en veelsoortige verschrikkingen beleefd, ondraaglijke honger, ondraaglijke vernederingen, ondraaglijke mishandelingen, ondraaglijke arbeid, ondraaglijke behuizing, ondraaglijke tonelen als de moordpartijen op kamp-genoten, vaak familie en vrienden, ondraaglijke geestelijke spanningen. De gelukkigen, van de onderduik teruggekomen, hadden abnormaal moeten leven, niet zelden in kou, werkeloosheid, verveling, vernedering en bovenal in nimmer aflatende angst; de 'vrijen' hadden die angst eveneens gekend, geen dag in veiligheid geleefd, vernederingen en kwellingen geduld, de rouw om hun liefsten, de zorg om hun kinderen enzovoorts enzovoorts. Geestelijke stoornissen? Lichamelijke afwijkingen? Kwalen van allerlei aard, van hart en vaten, van schildklier, van gewrichten? Hun wegblijven zou misschien meer verwonderd hebben dan hun optreden.

Een Nederlandse arts ¹ schrijft in - let wel - 1964: 'Misschien is er iemand in uw omgeving die in een concentratiekamp heeft gezeten, of die jarenlang ergens op een zolderkamertje ondergedoken heeft geleefd. Misschien is hij moeilijk en een beetje vreemd in de omgang of vertoont hij een aantal verschijnselen die ook nog bij het concentratiekamp-syndroom behoren: hij is opvliegend, bij tijden zwaarmoedig, kan geen normaal gesprek voeren zonder opeens de draad te verliezen. Soms wil hij graag alleen zijn of juist andersom bij voorkeur contact met anderen zoeken. Een besloten ruimte als bij voorbeeld een telefooncel benauwt hem en maakt hem angstig en zelfs een

1 Dr. J. Kater, in: *Algemeen Hand*

[p. 508]

bioscoop kan hij niet verdragen. Na één glas alcohol, al is het maar bier, is hij al dronken. Misschien kan hij geen koffie verdragen, ook dat komt voor. Hij is altijd moe en kan zonder reden zomaar gaan huilen, terwijl hij transpireert ook zonder dat hij zich inspant. En deze lijst is nog lang niet volledig.'

Mag men nu zeggen, dat tegenover dit alles een aantal positieve, moedgevendende symptomen te stellen zijn? Omdat er toch een nieuwe Joodse gemeenschap is gegroeid? Och ja, misschien wel. 'Anders dan vroeger, minder kleurrijk misschien, maar nauwelijks minder rijk geschakeerd. Men verricht er weer zijn religieuze plichten en viert er de Joodse feestdagen, men ontmoet elkaar in bepaalde restaurants en eethuizen en op gala-avonden en bijeenkomsten. Meisjes dromen er van liefde, jongens dromen er van meisjes en een carrière. Er wordt gewerkt in de traditionele beroepen, maar ook op posten, waar andere samenlevingen de Jood niet toelaten.' Zo is het, zo schijnt het althans.

Mag men ook als positief beschouwen de uitingen van dieper levensbesef, van grotere waardering van wat het leven nu weer bood, van gestegen bewustzijn van het goede en schone in mens en wereld? Van de bij velen nu op Israël gerichte zionistische overtuiging, van de bij anderen weer optredende bewuste assimilatie aan de niet-Joodse omgeving, alsook het rijk genuanceerde 'ja' tussen deze beide uitersten in? Mag men de vele weer 'normalen', weer aangepasten, als genezen beschouwen van het oorlogswee? Het is de medische wetenschap zelf, die althans bij het laatste met vele vraagtekens komt, vraagtekens geplaatst bij de maar al te vaak later opgetreden fysieke en psychische stoornissen; wij doelden daar

reeds op.

Hierboven viel de uitdrukking ‘nieuwe gemeenschap’. Kan men haar werkelijk hanteren? Wij zelf zouden de voorkeur geven aan ‘groep’. Een groep, na de bevrijding gevormd uit een aantal brokken: de paar duizend gemengd-gehuwde mannen en vrouwen, die gespaard waren, de enige duizenden opgedoken onderduikers, het betrekkelijk kleine aantal uitgewekenen, de Westerborkse rest, de honderden, uit Theresienstadt teruggekomen en de overlevenden uit de kampen. Samen leverden zij het beeld van elke willekeurig geteisterde groep: ouders zonder kinderen, kinderen zonder ouders, meer ouderen dan jongeren, meer vrouwen dan mannen, veel, heel veel alleenstaanden. In elk geval wel van een volkomen andere sociaal-economische samenstelling dan voor de oorlog: het proletariaat,

[p. 509]

in zo ruime mate vertegenwoordigd vóór 1940, bleek vrijwel uitgeroeid. Hier had de *Endlösung* wel degelijk geselecteerd. En verder? Een groot aantal familienamen waren volledig verdwenen; de gesloten Joodse gemeenschappen in de provinciestedjes waren vrijwel weggevaagd; in de tussenhandel en in het kleinbedrijf kwamen maar heel weinig Joden terug; vele kunstenaars en intellectuelen bleken vermoord. Op zeer veel plaatsen kregen de synagogen een andere bestemming en herinnert thans hoogstens een enkele steen of een enkel opschrift nog aan vroeger; Joodse begraafplaatsen liggen allang helemaal verlaten. Het godsdienstig en geestelijk leven van zeer velen ging na de bevrijding buiten de kerkgenootschappen om; vooral het Portugees-Joodse kerkgenootschap bleek zeer klein geworden. En verder?

In het Eichmann-vonnis is gezegd, dat andere volken na 1945 hun oorlogsverliezen telden, de Joden telden wat overgebleven was. Men begrijpt hoe dit ‘tellen’ hier bedoeld is; het sluit geenszins uit, dat men naar verliescijfers zoekt. Nu zou er een vrij lange verhandeling op te stellen zijn ten bewijze van de onmogelijkheid, nauwkeurige cijfers te geven nopens de verliezen aan mensenlevens binnen de Joodse groep. Door verschillende oorzaken stuit zelfs de benadering hier en daar op schier onoverkomelijke moeilijkheden. Wij zullen echter trachten, de lezer althans enig beeld te geven van de catastrofe.

Tot 1 oktober 1941 hadden zich 140 000 ‘voljoden’ aangemeld, dit volgens het Duitse rascriterium. Dat was niet precies het getal der Nederlandse Joden; het omvatte ook een aanzienlijk aantal niet-Nederlandse, terwijl daarentegen ook een aantal Joden van Nederlandse nationaliteit zich buiten het bezette gebied bevonden, in Engeland bijvoorbeeld en in overzeese koloniën.

Ook zonder de oorlog zou dat getal van 140000 niet ongewijzigd gebleven zijn, door normale oorzaken, zoals geboorte en sterfte. Door de oorlog echter trad een abnormale sterfte op. Hieronder vallen de gevallen van zelfmoord, naar schatting enige honderden, van overlijden in Duitse kampen binnen Nederland (idem?), als gevolg van verzet (vele honderden?) en tenslotte natuurlijk de gehele deportatie. Deze zal ongeveer 110 000 personen hebben omvat; hiervan keerden inclusief de 918 personen, in Westerbork nog aanwezig bij de bevrijding, in totaal 5450 personen terug (2361 mannen en 3089 vrouwen).

Laat ons enkele onzekerheden om dit cijfer heen even aanduiden.

Hebben bijvoorbeeld de teruggekeerden zich wel allemaal gemeld?

[p. 510]

Hebben alle weer opgedoken onderduikers dit gedaan, alle Joodse partners in een gemengd huwelijk? Hoevelen zijn na de bevrijding dadelijk geëmigreerd? Hoeveel van de tijdens de oorlog uit Nederland ontsnapte Joden (2000?) zijn teruggekomen? De meeste schattingen omtrent het aantal uit Nederland omgekomen Joden bewegen zich om het cijfer 106 000, maar dat cijfer duidt ook personen van niet-Nederlandse nationaliteit aan. Men heeft reden om aan te nemen, dat de Duitse Joden iets beter uit de oorlog zijn tevoorschijn gekomen dan de Nederlandse, op grond waarvan men het totaal aantal omgekomenen van de laatste niet ver van 90 000 schijnt te moeten zoeken. Misschien is dit de beste plaats overigens om melding te maken van het werk van diverse instanties, die zich bezighielden met het onderzoek naar het lot van gedeporteerden, o.m. het Afwikkelingsbureau Concentratiekampen in Vught en de (in Duitsland arbeidende) Missie tot Opsporing van vermiste personen; het Informatiebureau van het Nederlandse Rode Kruis verwerkte deze gegevens ten dienste van de rechterlijke macht, van notarissen, van de Pensioenraad en in laatste instantie van de zo weinige overlevenden tegenover de zo vele gestorvenen.

Het is gemakkelijker vast te stellen, dat de Joden in Nederland zwaarder getroffen zijn - door een ramp van welhaast onvoorstelbare afmetingen - dan die in welk Westeupees land ook, dan het grote aantal onzekerheden op te lossen, waarin naoorlogse pogingen tot nadere precisering ons ondanks hun grote verdienstelijkheid niettemin hebben gelaten. De Duitsers hebben dan Nederland niet *judenrein* gemaakt tussen 1940 en 1945, maar het is de vraag, of zij door deze uitroeiingspolitiek niet de voorwaarden geschapen hebben, waaronder Nederland binnen afzienbare tijd niettemin een land zonder Joden zal worden. Terecht heeft H. Wielek zijn aan dit onderwerp gewijd boek de titel meegegeven: *De oorlog die Hitler won*. Maar al te juist gekozen. De vrijwel radicale vernietiging van de mensen boven de leeftijd van 50 jaar en de jeugd tot ongeveer 16 jaar is nu eenmaal een feit. Een deel der Joodse vrouwen was na de bevrijding voor het huwelijk aangewezen op een niet-Joodse partner, een toestand, die verder de invloed onderging van de emigratie of van de gemengde huwelijken van Joodse mannen. Of uitsterving, gemengde huwelijken, assimilatie en vertrek naar Israël of elders, tot het hierboven aangegeven gevolg zullen leiden? De toekomst zal hier een antwoord op geven.

[p. 511]

De schrijver moet enige aarzeling overwinnen, om met de hiervóór aangeduide verliezen aan mensen de materiële in een vlak te behandelen; elk stoffelijk goed, het kunstwerk uitgezonderd, is tenslotte tot op zekere hoogte en niet zelden volledig vervangbaar, geen enkel mens is in welk opzicht ook vervangbaar. Wij hebben hierboven reeds een zeer summier overzicht gegeven van de door de bezetters toegepaste uitplundering van de Joden binnen Nederland en prijzen ons voor de zoveelste maal gelukkig, dat het niet onze taak is, het naoorlogse vervolg hierop te

behandelen. Met enige opmerkingen zouden wij willen volstaan, al ware het maar ten bate van een latere onderzoeker, die dit wel zal doen, d.w.z. zal kunnen en... aandurven.

Zo sta voorop, dat een vermogensvergelijking tussen de Joden in 1940 en bijvoorbeeld in 1965 eigenlijk ontoelaatbaar is. Tienduizenden Joden immers waren individueel beroofd; de groep als zodanig kon uiteraard geen aanspraak op herstel van rechten doen gelden, alleen overlevenden individueel, bij duizenden slechts te tellen. Nog moeilijker wordt deze materiële vergelijking in het licht van de grote sociaal-economische verschillen tussen de Nederlandse samenleving in haar geheel van 1940 en 1965.

Hierna mag onmiddellijk herinnerd worden aan de steun, die landgenoten en vreemden, vooral in Amerika, de teruggekeerden hebben geboden. Voor vele Joden, zeker voor de welgestelden onder hen, was het een merkwaardige ervaring, de maatschappij weer binnen te treden zonder de 'gewoonste' dingen, met niet méér dan de kleren - en wat voor kleren? - die zij aan hun lijf droegen. Juist deze 'gewoonste' dingen hadden verreweg de meeste hunner niet in veiligheid gebracht: de tandenborstel, de regenjas, de kop en schotel - de lezer vulle hier met zijn fantasie maar zelf aan. Velen moesten zich noodgedwongen wel nieuw installeren met behulp van huisraad en andere goederen afkomstig van Duitsers en politieke delinquenten, nog jaren spookten termen als 'moffengordijnen' en 'NSB-stoelen' in onze taal. Maar dat was het ergste niet en zeker niet het allerergste.

Voor vrijwel alle Joden begon na de oorlog een periode van pogingen tot herstel van rechten en schadevergoeding. Op het ene terrein boekten zij eerder succes dan op het andere; het is duidelijk dat een ambtenaar in 't algemeen wel gemakkelijk zijn plaats terugkrijgt; het wederopbouwen van een geliquideerde zaak of een verlopen practijk kostte meer moeite en was niet zelden onmogelijk. De eerste jaren vooral, tot ongeveer 1950, hadden vele Joden daarmee maar

[p. 512]

weinig succes en moesten zij niet zelden een bittere strijd daarvoor voeren. Nu zij hier tevens vastgesteld, dat de bezetter enorme verwarring had achtergelaten op het gebied van de vermogensverhoudingen. Joodse activa waren soms meermalen van eigenaar verwisseld, hypotheken afgelost, levensverzekeringen beëindigd, huizen en effecten verkocht; gehele vermogens waren slordig beheerd en verkwist. Heel vaak moesten de rechthebbenden kostbare processen voeren; op vele vorderingen boekte men een zwaar renteverlies. Een bijzondere complicatie was dat van de meeste weggevoerden het overlijden niet officieel vaststond; pas bij de wet van 2 juni 1949 werden voorzieningen getroffen betreffende het opmaken van akten van overlijden van vermisten en hierna kwam het uiteraard weer tot nieuwe, hoogst ingewikkelde, successiekwesties. Aangezien de bezetter verschil had gemaakt tussen Joden en niet-Joden, hield de Nederlandse regering zich strikt aan de stelregel: 'Joden zijn Nederlanders als andere Nederlanders', hetgeen toch weer een discriminatie betekende, die voorbijzag aan het feit, dat de Joden in de bezettingstijd veel en veel zwaarder getroffen waren dan de anderen.

Geven wij het woord aan de Joodse schrijver van een ingezonden stuk (1951), waaruit wij hier enkele zinnen aanhalen. Na herinnerd te

hebben aan de verschrikkingen van de oorlog, niettemin door hem doorstaan, gaat hij voort: 'De jaren na 1945 hebben me echter murw gemaakt. Onnoemelijke moeilijkheden om weer het evenwicht te verkrijgen in geestelijk en materieel opzicht. En het was vooral de strijd die ik moest voeren tegen de instanties. Waar altijd medeleven had moeten zijn, ontmoette ik de droge, moeilijk te benaderen, afstotende, amorphe massa, die men ook wel ambtenarij noemt. Schade-Enquête-Commissie, Volksherstel, Beheersinstituut, Belastingen, vult u zelf maar in. Ik kan u zeggen, dat deze jaren voor mij een verschrikking waren, maar zonder avontuur'...

Nog eenmaal in deze bladzijden moet de geschiedschrijver zich buigen over het Joodse kind, nu het Joodse kind dat óók terugkwam in de wereld van 1945. Terugkwam: uit de z.g. vernietigingskampen vrijwel geen enkel. Uit Bergen-Belsen en Theresienstadt een aantal. Uit de vrije wereld ook deze en gene; wij hebben hier geen cijfers en veronderstellen alleen: heel weinige, dunkt ons. Wat de eigenlijke kampkinderen aan letsel, fysiek en/of psychisch, opgelopen hebben, zal individueel wel wisselen, maar helemaal onberoerd zal het geen enkel gelaten hebben. De duizenden, die niettemin die wereld van

[p. 513]

1945 weer mochten betreden zijn voor het verreweg grootste deel onderduikers geweest, indien dit woord toepasselijk blijft op het zeer belangrijk aantal hunner, dat zich in zekere, soms in algehele vrijheid heeft kunnen bewegen. Zeer vaak buitengewoon liefderijk verzorgd, met een onbaatzuchtigheid en offervaardigheid, die tot de verhevenste herinneringen van deze zo zwarte tijd behoren. Verzorgd in de eerste plaats door hun pleegouders, verzorgd tevens door de illegale werkers, die het vaak enorme risico op zich namen, deze kinderen onder te brengen - waarmee het risico, in het herbergen zelf gelegen, niet wordt geringschat.

Dat onderbrengen en herbergen van kinderen was tijdens de oorlog uiteraard een arbeid vol geheimhouding, improvisatie en verwarring. Niet zelden was het uitwissen van zoveel mogelijk sporen een eis van elementaire veiligheid; niet zelden gingen onontbeerlijke schakels verloren. Hoeveel ouders zullen tijdens de oorlog geweten hebben waar hun kinderen zich bevonden? Men wist het niet en dat heette - en was ook wel - maar het beste. Men moest maar blijven hopen en vertrouwen; in vele, te vele gevallen ten onrechte.

Veel zullen wij hier niet van zeggen; de lezer verplaatse zich alleen even in het gevoel van ouders, die, eenmaal opgedoken, moesten vernemen (als het al niet eerder tot hen was doorgedrongen), dat hun in veiligheid gebracht kind niettemin verdwenen was. Of die jarenlang de marteling te dragen kregen: was dat wel hun kind, hun zoon, hun dochter? En dan waren daar anderzijds weer die kinderen, die al wezen waren, of spoedig werden, toen men henzelf ergens onderbracht, wier ouders er dus na de bevrijding niet meer waren. Wij spraken hierboven reeds van ouders zonder kinderen, van kinderen zonder ouders. Reeds tijdens de oorlog zag men in, dat dit alles een groot probleem zou vormen en een aantal weldenkenden, in die omstandigheden in meerderheid niet-Joden, bereidde toen al een commissie voor, die het vraagstuk van deze kinderen zou behandelen.

Het lijdt nauwelijks enige twijfel, dat verreweg de meeste ouders de

wens hadden gekoesterd, dat hun kinderen na de bevrijding weer als Joodse kinderen tot enige vorm van Joodse gemeenschap zouden terugkeren, tenzij bijzondere omstandigheden voor een andere oplossing pleitten; het recht van de ouders gold in Joodse kringen veelal als onvervreemdbaar. Zelfs van volkomen onorthodoxe ouders mocht in elk geval worden aangenomen, dat zij niet de wens gekoesterd hadden, dat hun kinderen Christenen zouden worden; die kinderen

[p. 514]

waren aan Christenen toevertrouwd en het toevertrouwde diende zonder meer te worden teruggegeven. Zowel de wet als de traditie versterkte het Joodse standpunt in deze; aantasting van dit recht werd door velen beschouwd als aantasting van de rechten van de mens in het algemeen. Uiteraard besepte men wel, dat er soms veiligheidshalve enige vorm van kerkelijke assimilatie aan het niet-Joodse pleegoudersgezin, ja, soms doop, kon hebben plaatsgevonden. Ook begreep men, dat er een band moest zijn ontstaan tussen het kind en de pleegouders, een band, waarvan het verbreken zowel voor dit kind als voor die pleegouders een schok kon betekenen; toch meenden vooral de Joodse instanties, dat het beter was en zeker in het belang van het kind, in het heden het risico van die schok te aanvaarden, opdat het kind in de toekomst voor het ergere en veel moeilijker te genezen conflict zou gespaard worden, wanneer het, volwassen geworden, inzien moest, toch niet in zijn milieu te passen.

Onmiddellijk na de wapenstilstand, op 14 mei 1945, begon een bureau, OPK geheten (Oorlogspiegelkinderen), zijn werkzaamheden; de z.g. commissie-OPK werd bij de wet van 12 augustus 1949 opgeheven, waarna alle pupillen onder de hoede van de Amsterdamse voogdijraad kwamen. Een enkel cijfer: in het voorjaar van 1947 bleken van de 3481 geredde OPK-kinderen 1540 herenigd met de ouders; van 506 kinderen had de commissie in 421 gevallen een Joodse voogd voorgedragen aan de rechter, die de beslissing moest nemen; in 87 gevallen had de rechter reeds buiten de commissie om de voogdij geregeld, waarbij 51 Joodse en 36 niet-Joodse voogden waren aangewezen. Van de nog af te wikkelen gevallen groeide een groot aantal, ongeveer een derde, in niet-Joods milieu op. De geschiedenis van het OPK valt verder wel buiten het bestek van dit boek, evenals het al met al uitermate trieste - en toch ook revolterende - verhaal van de meisjes Beekman en Meljado, een historie, die in het buitenland zeer veel aandacht heeft getrokken en waarvan het verloop een smet geworpen heeft op de met zoveel toewijding en zelfopoffering aan de Joden door niet-Joden tijdens de oorlog verleende hulp. Men mene echter niet, dat men deze zaak volkomen los mag zien van een ontwikkeling, die ook in een enkel ander geval tot betreurenswaardige conflicten aanleiding heeft gegeven, waarbij overheid en rechter zich bevoegd bleken te achten om in te grijpen in het natuurlijke recht van ouders. Alsof de schade, aan zoveel Joodse ouders en kinderen tengevolge van de oorlogsomstandigheden toegebracht,

[p. 515]

niet al groot genoeg was! Misschien is het inderdaad voor vele jongeren, minder sterk dan anderen van emigratie weerhouden, toch maar de beste uitweg geweest, zich terstond voor te bereiden op een nieuw leven elders

en zich voor en na de oprichting van de staat Israël daar blijvend te vestigen. Noch bezit, noch verantwoordelijkheid, noch traditie werkten bij deze jonge mensen remmend, terwijl de na-oorlogse sfeer in en buiten Nederland hen zeker niet van deze exodus kon weerhouden.

Hiermee zijn wij genaderd tot een wel bijzonder moeilijk te hanteren materie, die niettemin in samenhang met de door ons behandelde gebeurtenissen niet onbehandeld mag blijven: de stemming tegenover de Joden bij de niet-Joodse Nederlanders. Het is duidelijk, dat alle bepalen en zeker alle meten hier op schier onoverkomelijke bezwaren stuit. Er zal echter weinig twijfel aan bestaan, dat zeker in de eerste tijd na de bevrijding in Nederland (en niet alleen in Nederland) tegenover de teruggekeerde Joden een, laat ons zo neutraal mogelijk zeggen: negatieve houding is voorgekomen, in zulk een mate zelfs, dat zich al in de zomer van 1945 een aantal Nederlanders meende zich te moeten verenigen in een werkgroep ‘Anti-semietische stemming in Nederland?’; het vraagteken zij hier natuurlijk niet weggelaten. In het overgebleven materiaal bevindt zich ergens de aanvulling ‘voor enkele weken te vormen’; men mag vaststellen, dat zij inderdaad maar betrekkelijk korte tijd bestaan heeft, waardoor ook. Het kan zijn, dat vele leden al spoedig te sterk in beslag genomen waren door andere taken, het kan ook, dat zich bij hen de overtuiging vestigde, dat het met de door hen gesignaleerde stemmingen huiselijk uitgedrukt nogal meeviel. Helemaal terecht?

‘De goede Joden zijn dood, de slechte zijn teruggekomen.’ Dit moest een vriend van schrijver dezes, een leraar, zich bij zijn terugkeer na afschuwelijke ontberingen in een volle zaal horen toevoegen uit de mond van zijn chef, een ‘alom geachte’, gepromoveerde persoonlijkheid, die wel bedoeld zal hebben, dat het verschil tussen goeden en slechten hier juist bepaald werd door dat tussen dood en leven. ‘Er zijn eigenlijk nog te veel Joden in Nederland.’ ‘Er moet een *numerus clausus* komen’ (degene, die deze laatste uiting bericht, herinnert eraan, dat zij van intellectuele kant afkomstig is, uiteraard, want het is een term, die ‘Jan Boezeroen’ niet hanteert). ‘Joden behoren zich voortdurend voor ogen te houden, dat ze dankbaar moeten zijn... het is ook mogelijk de sympathie te verspelen.’ ‘Joden moeten

[p. 516]

niet zo hard van stapel lopen’, dit tegen een Jood, die zijn rechtmatig bezit weer terug wou hebben. ‘Hoezeer hetgeen tijdens de bezetting is geschied, weerzin wekt, toch is het maar goed, dat we ze kwijt zijn.’ ‘Nu de vijand weg is, blijft de Jood de binnenlandse vijand.’ ‘Zij (een Jodin, die voortreffelijk in het verzet heeft gewerkt) kende natuurlijk geen christelijke naastenliefde, maar zij werkte uit vaderlandsliefde en met menselijk plichtsbesef om mensen te helpen.’ Zo kunnen wij lang doorgaan, zelfs, als reeds gezegd, in het buitenland trokken deze uitingen van naoorlogs antisemitisme in Nederland de aandacht ¹ .

Het eigenaardige is, dat men ze ook in het perspectief kan zien van vele soortgelijke uitingen, nog tijdens de bezetting gedaan. Terecht zegt Herzberg ² , die een aantal voorbeelden aanhaalt: ‘Men behoeft de illegale pers maar te lezen, om daarvan diep onder de indruk te komen.’ Hoe vaak niet heetten toen niet-Joden door een Jood verraden? Waren er inderdaad geen illegale organisaties die ‘principieel’ weigerden Joden te helpen, verzetsgroepen, die Joden weerden? Wat schreef ‘Jan Jansen in bezet

gebied', een ongetwijfeld onkreukbaar ambtenaar, op 15 maart 1943 in zijn dagboek? Zijn wensen voor na de oorlog formulerend komt hij tot o.m.: 'Regeling van de positie van de Nederlandse Jood, in dier voege, dat vèrgaande invloed op politiek, sociaal en economisch gebied hem blijft ontzegd (*Zal moeite kosten*)' (Cursief in tekst, J.P.).

Natuurlijk - en gelukkig - ontbraken andere uitingen niet, noch tijdens, noch na de oorlog. Wij verwijzen op deze plaats alleen naar het aangrijpende stuk 'Dodenwacht' van prof. Mönnich³, naar aanleiding van de in 1956 gehouden herdenking van Rembrandt, de grote kunstenaar, die hij in de Jodenbuurt die dodenwacht ziet houden en wiens tekeningen hij nimmer zonder een 'donkere gestalte', een 'zwarte schim', ernaast kan beschouwen. Slechts heel weinigen was het gegeven om zo datgene te uiten, wat ongetwijfeld ook in heel velen leefde. Men kan het de Joden echter moeilijk euvel duiden, dat zij die andere uitingen duidelijker hoorden, of meer ervan ophoorden.

Ervan ophoorden: de uitdrukking is toch wel te zwak. Natuurlijk hadden de Nederlandse Joden beseft, dat zij in een ander Nederland zouden terugkomen, maar dit was toch wel héél anders en de wereld

1 H.W.J. Sannes, *Onze Joden en de wereldmacht* (Amsterdam, 1946)
2 Herzberg, p. 249.
3 C.W. Mönnich, *De jongste zoon* 13-24.

[p. 517]

buiten Nederland al evenzeer. Hoe naïef bleken niet achteraf hun verwachtingen, dat die wereld algemeen deernis zou aan de dag leggen tegenover die miljoenen afgeslachten, dat zij verdriet, spijt en berouw zou tonen, dat zij zou boete doen? Alsof Auschwitz en Treblinka nooit hadden bestaan, gingen tallozen weer over tot de orde van de dag, onverschillig, ja, met afkeer vervuld tegenover degenen, die het hadden overleefd, de Joden in de steek latend in een gevoel van eenzaamheid, rouw en onveiligheid, nimmer en nergens ervan zeker, dat de allergruwelijkste catastrofe zich niet zou herhalen. Een onveiligheidsgevoel, dat hen nimmer losliet, zeker niet tegenover de waarneming, hoe grif ook hun medemensen zich afsloten van de kennis omtrent de gepleegde gruwelen, hoe vlot zij weer in allerlei betrekkingen traden met de leiders van het volk, dat tegenover de geschiedenis de verantwoordelijkheid daarvoor te dragen had, betrekkingen van diplomatieke, commerciële en van in de ruimste zin des woords maatschappelijke aard. Hoe gaarne zou men ontkennen, dat na de bevrijding Joden in Polen weer vermoord zijn, dat daar bijvoorbeeld weer op klaarlichte dag een pogrom plaats gevonden heeft, dat het werk was, niet van beroepsmisdadigers, maar van jonge moeders van kleine kinderen, van gestudeerden, die de Poolse literatuur kenden, van godsdienstigen, die vóór dit pogrom tot hun God gebeden hadden! En dezen vermóórdden niet alleen Joden, maar bezatten zich in een orgie van martelingen, in een mystieke gruweldans; juli 1946, ruim een jaar na het einde van de oorlog.

Dat is Polen, maar het beeld van het na-oorlogse Duitsland stemde evenmin opgewekt. Dat geldt natuurlijk niet alleen voor de Joden hier te lande, maar voor iedere Nederlander, 'die de strijd bewust en met dapper hart heeft meegemaakt' en wie, met een beeld ontleend aan het verhaal van Uilenspiegel, 'de asse van Klaas aan het hart klopt' (Klaas, Uilenspiegel's vader, was als ketter verbrand)¹. Een, zacht gezegd, niet geheel geslaagde denazificatie, hier en daar gevolgd door wat men renazificatie genoemd heeft, de onwil of onmacht bij velen, de historische

realiteit van de Jodenmoord te erkennen, het ver doorgevoerde gratiebeleid ten aanzien van toch wel afgrijselijke moordenaars (*'damit sie Weibnachten im Kreise ihrer Familien feiern können'*), het openlijk weer toegelaten 'neo'-antisemitisme, het maatschappelijke taboe over dit soort problemen - men kan het van

1 M.A. Beek, De asse van Klaas, Amsterdam, 3 maart 1951.

[p. 518]

de Nederlandse Joden begrijpen, dat zij, bij alle erkenning van de door de Westduitse regering gedane pogingen tot financiële schadeloosstelling, na al hun ervaringen in een recent verleden buitengewoon gevoelig waren voor deze symptomen. Te meer omdat zij, als reeds aangeduid, in 1945 en volgende jaren voortdurend geconfronteerd werden met zo niet alleszins daarmee vergelijkbare, dan toch in voldoende mate verontrustende symptomen in eigen land.

Allerwegen zocht men de wortel in de oorlogstijd, niet zelden, zij het ook niet altoos, in een Duitse 'besmetting'. Voortgaande studie onthulde echter wel zijn bijzonder gecompliceerd karakter, waarbinnen zelfs (zelfs?) plaats was voor het aloude, trieste gezegde *'Proprium ingenii humani est odisse quem laeseris'*¹. Wie zal zeggen, hoe zwaar het schuldgevoel, waar zoveel niet-Joden van getuigden, in dezen gewogen heeft?

'De druk van een machteloze medeplichtigheid verdwijnt maar niet zo vanzelf.' Laat ons ook nu het woord geven aan een dichter, H.W.J.M. Keuls² :

Jodenverdelging

Hoe konden wij slechts voor een dag vergeten
Wat heimlijk zich voltrok naast onze deur!
De mens leeft traag en ieder heeft zijn sleur
Waarin de weerstanden zijn afgesleten.

Maar dan begon het in ons hoofd te spoken:
De zwarte Duitse wagens reden vlug,
De Jood zat in zijn onmacht weggedoken
En wie gegrepen werd kwam niet terug.

Nu is 't relaas der slachtingen compleet,
Er valt niets meer te gissen of te vragen,
Schimmen verrijzen om ons aan te klagen
En wij blijven belast met naamloos leed:
De treinen van de dood werpen ons neder,
Gekerm van kinderen keert telkens weder.

Men heeft na de bevrijding wel eens uitgesproken, dat het ieders plicht geweest was, illegaal te zijn - is het wonder, dat zovelen, die

1 'Het is de menselijke geest eige gekwetst heeft'.
2 *Maatstaf*, 1962, p. 51.

[p. 519]

deze plicht verzaakt hadden, zich wreekten op degenen, die hen aan dit

tekortschieten op zo pijnlijke wijze herinnerden: de overlevende Joden? ‘Generaliserende belasting was de kwade kant van de medaille, die aan de andere het goud toonde van werkelijk medelijden met medemensen. Belasting en medelijden waren complementair. Beide kwamen uit dezelfde situatie voort en... werden soms in hetzelfde mensenhart gevonden kort na de bezetting.’¹

Zo zouden wij kunnen doorgaan. Genoeg hiervan. Het heeft geen zin. Het leven gaat voort, zo ook de geschiedenis. ‘*Aber zuweilen muss einer da sein, der gedenkt.*’

Die hier herdacht heeft - heeft trachten te herdenken.
Requiescant.

¹ L. de Jong, Jews and Non-Jews
Holland, *On the track of tyranny* (Lc

[p. 521]

Documentatie

Van den beginne af hebben wij voor dit boek in zeer ruime mate kunnen putten uit de collecties, door het in 1945 opgerichte Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie bijeengebracht, collecties, waarvan aantal en soorten zich in de loop der jaren voortdurend uitbreidden. Het jongste overzicht daarvan (en van de daarop gereedgekomen hulpmiddelen) dateert van november 1962. Het ligt voor de hand, dat voor ons onderzoek deze verzamelingen in bruikbaarheid ten sterkste uiteenliepen; konden wij niet weinige in haar volledigheid ter zijde leggen, vele andere moesten wij, alweer: in haar volledigheid, raadplegen - met alle gradaties daartussenin. Wij menen goed te doen het genoemde overzicht van 1962 in grote lijnen te volgen, zodat wij beginnen met de Duitse instellingen en personen in bezet Nederland. Als vrijwel overal vormen de archieven, voor zover uit deze bron afkomstig, slechts een rest, het min of meer toevallig gespaarde uit een ontzaglijk geheel. Ontzaglijk: wanneer *deutsche Gründlichkeit* een loos woord is, dan zeker niet hier, een orgie van paperasserij, waarvan echter met dezelfde *deutsche Gründlichkeit* enorm veel is vernietigd.

Het in dit overzicht vermelde archief van de *Wehrmachtbefehlshaber in den Niederlanden* bevatte over de Joodse problemen minder, veel en veel minder, dan dat van de *Reichskommissar für die besetzten niederländischen Gebiete*; de centrale rol, door deze Rijkscommissaris, dr. Seyss-Inquart, gespeeld in de Jodenvervolgingen hier te lande, vond zijn neerslag in een rijk gevarieerd materiaal, zo in dat van de *Generalkommissar für Verwaltung und Justiz* met zijn vele afdelingen, hetgeen men vrijwel woordelijk kan herhalen van diens collega, de *Generalkommissar für Finanz und Wirtschaft*. Veel belangwekkende gegevens vonden wij ook in het archief van de *Generalkommissar zur besonderen Verwendung*. Gezien het grote aandeel van Rauter, de *Höhere SS- und Polizeiführer*, *Generalkommissar für das Sicherheitswesen*, in de Nederlandse Jodenvervolgingen, verwondert het niet, dat de op zijn arbeid licht werpende stukken van grote betekenis zijn. In andere, kleine archieven vonden wij vaak veel van onze gading, zo in dat van de *Vertreter des Auswärtigen Amtes*, van de *Rüstungsinspektion Niederlande*, van de *Einsatzstab Rosenberg*, van de *Omnia Treuband A.G.*, van 'Kapitän' Sommer en *Fa Union* - het zou niet moeilijk vallen deze kleine bloemlezing uit te breiden.

[p. 522]

Naast de Duitse archieven de Nederlandse, om te beginnen de overheidsinstellingen in het bezette gebied. Enkele departementen moeten hier in het bijzonder genoemd worden. Van het departement van Algemene Zaken o.m. het archief van de Nederlandse Arbeidsdienst, van het departement van Volksvoorlichting en Kunsten o.m. de Nederlandse Omroep, de Nederlandse Kultuurkamer, het Persgilde, de verschillende documenten, betrekking hebbend op het onderwijs. Vervolgens allerlei andere Nederlandse instellingen en personen hier te lande, waaronder rijkelijk

vertegenwoordigd de diverse nationaal-socialistische en fascistische organisaties met hun nasleep van formaties, persorganen enzovoorts. Los hiervan noemen wij de Nederlandse Unie. Van uitzonderlijke betekenis natuurlijk zijn de archieven van verschillende Joodse instellingen en personen, o.m. dat van de Joodse Raad, misschien het belangrijkste archief voor dit hele onderzoek. Enig profijt trokken wij uit de archieven van de Nederlandse illegaliteit, alsook uit die van enkele naoorlogse instellingen.

Wij blijven het hierboven aangeduide overzicht van 1962 volgen. In totaal noemt het 295 collecties en zo ergens aantoonbaar is, hoezeer zij voor ons onderzoek in betekenis uiteenlopen, dan wel bij de met het simpele nummer 198 voorziene alfabetische en systematische catalogi van boeken en brochures. De aard van ons onderwerp verplichtte ons tot een lectuur, waarvan de lijst geen tientallen, maar honderden titels diende te bevatten; hoe dankbaar ook voor de rijkvoorziene en hoogst deskundig samengestelde bibliotheek van het Rijksinstituut, wij ontkwamen niet aan de noodzaak meermalen een beroep te doen op bibliotheken elders, tot in het buitenland toe; van vele zijden kregen wij hierbij een steun, waarvoor wij niet erkentelijk genoeg kunnen zijn. Misschien hadden wij ons te dezer zake gemakkelijker kunnen beperken, indien wij de gebeurtenissen in Nederland zowel in de ruimte als in de tijd meer hadden geïsoleerd, maar vooral het eerste bleek alras ondoenlijk: de Duitsers vervolgden immers niet speciaal Nederlandse Joden, maar Joden, waar ze deze aantreffen. In belangrijke mate golden deze overwegingen voor de volgende nummers van het gemelde overzicht: de dagbladen en andere periodieken, de illegale bladen, brochures en belletrie, knipselverzamelingen, ook van na 1945 en tenslotte de officiële publicaties. Op menige bladzijde hiervóór is gebleken, hoeveel en hoe vaak wij uit deze bronnen hebben kunnen putten.

[p. 523]

Het overzicht van 1962 vermeldt hierna een niet onaanzienlijk aantal (gerubriceerd onder de nrs. 207/243) collecties, bestaande uit copieën of fotocopieën en/of originelen uit archieven elders, ook deze voor onze arbeid van zeer uiteenlopende waarde. Voorop gaat de zg. *FOSD (Foreign Office-State Department-Document Center)* collectie, waarin de archieven van het *Auswärtige Amt*, voor zover niet in de handen der Sowjetrussische troepen gevallen, en van de *Reichskanzlei* bijeengebracht waren; hierin een aantal dossiers, betrekking hebbend op de Jodenvervolgingen. De zg. *BDC (Berlin Document Center)* collectie bevat hoofdzakelijk stukken, behorende tot de archieven van de centrale *SS*-instanties te Berlijn; de overige bleken voor ons vrijwel zonder betekenis. Wij noemen als door ons verder geraadpleegd nummers uit het Duitse materiaal, nr. 213 (*Gestapo Düsseldorf*) en 214 (*Personalakten* uit tuchthuizen en gevangenissen). Van het Nederlandse stellen wij voorop de notulen en circulatiestukken van de secretarissen-generaal, vervolgens het materiaal van enkele departementen. Uiteraard profiteerden wij van de verzamelingen, betrekking hebbend op Londense instellingen, ook deze alweer van zeer verschillende betekenis voor ons onderzoek.

Met nr. 244 komen wij tot de vermelding van een bron, waar wij met iets grotere uitvoerigheid over willen spreken. Wanneer wij de lezer onophoudelijk wilden confronteren met de ervaringen, de gedachten en gevoelens van individuele personen, was het onvermijdelijk in zo ruim mogelijke mate te putten uit een soort bronnen, welke wij wel eens met de

verzamelnaam 'ego-documenten' bestempeld hebben, waaronder men vooral kan onderscheiden herinneringen, autobiografieën, dagboeken en brieven, materiaal dus dat meer dan welk ander een individueel accent draagt. Onder de honderden dagboeken, in het Rijksinstituut aanwezig, troffen wij niet weinig aan van de hand van Joden of, indien bijgehouden door niet-Joden, voor ons onderwerp van voldoende betekenis om er uit te putten; als het kortste maar in zijn soort meest krasse voorbeeld van deze laatste wijzen wij op de hiervoor genoemde Nederlandse WA-man, tevens ophaler van Joden, die van zijn activiteit op dit terrein dagnotities maakte. Wat de Joden betreft, komt het leeuwedeel van de zg. onderduikers, al ontbreken niet de dagboeken, in kampen zelf gemaakt; welk een ongelooflijk document, om hier enkele voorbeelden te noemen, vormden niet het Westerborkse dagboek van Philip Mechanicus, het Vughtse van David Koker!

[p. 524]

Van de speciale collecties over onderwerpen of personen staat als nr. 245 voorop de Erelijst van gevallen, bij welke wij kennis mochten nemen van de gegevens, op grond waarvan zij is samengesteld. Hieruit bleek dat Joden een plaats verworven hadden op deze lijst in een aantal, dat hier en daar mogelijk verrassing gewekt heeft. Bij nr. 246 (Verzetsgedichten) bleek het ons mogelijk, onder de anonyma een enkele Joodse auteur op te sporen. Bijzonder nuttig waren uiteraard voor ons onderzoek de nrs. 248 (Documentatie I, van personen) en 249 (Documentatie II, van zaken) - collecties, welke in de loop der jaren schier elke week werden aangevuld, welke aanvullingen wij op de voet dienden te volgen en die meermalen ertoe geleid hebben een reeds bij ons gevormde voorstelling te corrigeren of scherper te nuanceren: zonder twijfel een onzer rijkste bronnen. Hoe belangrijk is het bijvoorbeeld niet, wanneer men eensklaps de beschikking krijgt over een aanzienlijke hoeveelheid documenten, toevallig bewaard gebleven van een kleine, ver van het centrum Amsterdam gelegen, Joodse gemeente in de provincie! Over nr. 251, de collectie 'Gevangenen en Concentratiekampen', behoeven wij hier niet uit te weiden. Van de onder de nrs. 254/263 opgenomen Onderzoekingen staat uiteraard voorop het werk van B.A. Sijes over de Februaristaking; ook van andere echter profiteerden wij (Nationaal Steun Fonds, Arbeidsinzet, Ondergrondse pers); het werk van prof. Rüter over de spoorwegstaking wierp voor ons eigen onderzoek licht op een in het algemeen weinig verkwikkelijk stukje activiteit van de Nederlandse Spoorwegen tijdens de oorlog.

Dat de naoorlogse rechtspleging voor ons buitengewoon veel opgeleverd heeft, ligt voor de hand; zij immers heeft meer dan wat ook ons inzicht verschaft in de Duitse methoden en doelstellingen, waarvan het 'gedurig product', de resultaten, in dit materiaal pas zoveel mogelijk in het licht der openbaarheid gekomen zijn; meer in het bijzonder verdiepten wij ons in die documenten, welke, bij de Neurenbergse processen gebruikt, betrekking hebben op Nederland; wij vermelden apart hier nr. 269: Nederlandse delegatie bij het *International Military Tribunal*, Neurenberg en het *Office of Chief of Counsel for War-Crimes*, Neurenberg, daaronder bijvoorbeeld de documenten door de Nederlandse delegatie bij dit *IMT* bijeengebracht ten behoeve van de berechting van Seyss-Inquart. Een zeer rijke bron vormden al evenzeer de ons ter beschikking staande documenten, gebruikt bij de naoorlogse processen hier te lande, zowel tegen

[p. 525]

Duitsers als tegen Nederlanders; het is zoveel dat men zich een boek over ons onderwerp zou kunnen voorstellen, alleen op dit materiaal berustend, zoveel aspecten van de Nederlandse Jodenvervolgingen bevat het! Niet gaarne zouden wij hier het proces-Eichmann buiten beschouwing laten. Het mag dan zijn dat Nederland er betrekkelijk weinig in voorkwam (al vindt men het er wel in), de gehele opzet van dit proces en de wijze waarop het gevoerd is, onthulden nog eens met grote duidelijkheid wat al in belangrijke mate in Neurenberg gebleken was: de techniek en het karakter van de gepleegde misdaden, alsook de verantwoordelijkheid daarvoor, zoals die gespreid diende te worden over verschillende instanties en personen.

Hierboven noemden wij reeds de rubriek 'ego-documenten'. Het is duidelijk, dat naast de aldaar reeds aangeduide dagboeken een ongelooflijk rijke oogst te voorschijn moest komen uit allerlei schrifturen van autobiografische aard, als daar zijn verslagen, herinneringen, uitingen in dicht en on dicht, door ons opgenomen mondelinge mededelingen, inlichtingen en toelichtingen. In verscheidene gevallen leidden persoonlijke contacten ertoe, dat men ons hetzij vroeger gemaakte aantekeningen deed toekomen, hetzij een verslag van zijn wedervaren leverde; een veelal buitengewoon boeiend en belangrijk materiaal, geheel gekenmerkt door de *human touch*, kwam daarmee tot onze beschikking. In samenhang daarmee noemen wij de ontelbare brieven, heel vaak door in de oorlog omgekomenen gezonden aan familieleden en vrienden; misschien mag men de in hun soort nimmer overtroffen kampbrieven van ETTY HILLESUM uit Westerbork daartoe rekenen. Verder gewaagden wij van de door ons gelegde persoonlijke contacten; wij schatten ze op vele honderden, talloze gesprekken droegen bij tot de vorming van het beeld van de ontzaglijke tragedie, die wij moesten schilderen. Wat het zeer overvloedige fotomateriaal, alsmede een enkele film daartoe bijgedragen heeft behoeft generlei toelichting hier.

Zijn wij er nu? Wij hebben een zeer summiere samenvatting gegeven van het materiaal, ons hier te lande voornamelijk door het Rijksinstituut ter beschikking gesteld. Wij willen daarbij met grote dankbaarheid gewag maken van enkele belangrijke contacten met het buitenland. Daarbij ga voorop een verbinding, die wij buitengewoon hebben gewaardeerd, met de betreurde dr. ALFRED WIENER, de schepper van de bibliotheek in Londen, welke zo terecht zijn naam draagt, een contact dat zowel mondeling als schriftelijk plaatsgevonden heeft

[p. 526]

en dat ons alleszins nut heeft opgeleverd. In Parijs hebben wij een korte tijd mogen arbeiden op het *Centre de Documentation Juive Contemporaine* aldaar, in Italië mochten wij nuttige contacten leggen met vooraanstaande Joodse persoonlijkheden in Rome, Milaan en Venetië; ook brachten wij bezoeken aan het Tsjechische Theresienstadt en aan het kamp Auschwitz-Birkenau. De neerslag van al deze ervaringen vond de lezer in ons werk.

Deze lezer heeft echter ten aanzien van onze documentatie rechten, welke evenzovele plichten voor de schrijver zijn, plichten, die wij zorgvuldig hebben overwogen. Wij hadden ons een geschrift kunnen voorstellen, op schier elke bladzijde van noten voorzien, evengoed als een zonder welke noot ook; zowel het ene als het andere hebben wij trouwens reeds op onze naam

staan en wij wagen het uit te spreken, dat aan de geloofwaardigheid van het laatste zeker niet méér getwijfeld is dan aan die van het eerste. Algehele schrapping van verwijzingen is in een stuk eigentijdse historie echter onmogelijk; wel meenden wij hun aantal tot het onmisbare te mogen beperken. Het in het archief van het Rijksinstituut neergelegde handschrift bevat deze verwijzingen in haar volledigheid, bladzijde voor bladzijde. Voor twijfelaars en belangstellenden staat dus een weg open: wie hem niet inslaat, moge zich tevreden stellen met onze naar eer en geweten afgelegde verklaring, dat ons geschrift in al zijn details op bronnen berust, door ons gehanteerd volgens de daarvoor nu eenmaal bestaande maatstaven.

[p. 527]

Register

Dit register is samengesteld door P.G. Rijser, medewerker van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie.

Gewone cijfers verwijzen naar deel I, cursieve naar deel II, vette cijfers naar de plaats waar het betrokken onderwerp in het bijzonder behandeld wordt.

Aa, J.H., 135-141, 491
 Aalsmeer, 206
 Aalten, 138, 407; *231, 242*
 Aanbrenghpremies, *97, 179, 182, 205, 255, 261*
 Aanmelding, *Zie: Registratie; Verordening 189/1940; Verordening 6/1941*
 Aanslagen, 123; *17*
 Abas, S., 158
 Abattoirs, 113-114, 149; *111*
 Achterhoek, 137; *242*
 Adler, H.G., *442, 492, 497, 498*
 Adviescommissie voor het Onderwijs, 136
 Advocaten, 90, 117-119, 172, 406, 410; *55*
 Aerdenhout, 206, 338-339
 Afpersing, *180*
 ‘Afstammingsjoden’, 290, 379, 386
 Afstammingsonderzoek, 320; II **50-72**, *161, 169, 401*; behandeling, *53 e.v., 59 e.v.*; fraudes, *54 e.v.*; verzoeken tot, *52 e.v.*
 Afwikkelingsbureau Concentratiekampen, *510*
 Agrarisch Front, 460 e.v.
Aktion Reinhardt, 418
 Albersheim-brief, *44*
 Albrecht, E., *146-148*
Algemeen Handelsblad, 236; 292
 Algemeen Nederlands Persbureau, 40, 47, 69, 116, 125
Algemeen Politieblad, 168, 205, 319, 409, 450; 261, 276
 Algemene Nederlandse Diamantbewerker Bond, 340; *224*
 Algemene Synode der Nederlands-Hervormde Kerk, 239, 260-261; *85, 113, 237. Zie ook: Nederlands Hervormde Kerk*
 Alkmaar, 112
 Allach-Dachau, 457
Alleen voor Joden toegankelijk, 149
 Alleveer, 303
 Almelo, 139, 310, 493; *208*
 Alphen, 410
 Althaus, E., 48, 51, 53
 Ambtenaren, 177, 410, 521; *54, 125, 132, 233*; aanstellingsverbod, **26-30**, 130, 179; *130*; ontslag, 26, 29, 30, **38-54**, 178, 348-349, 521; *132, 172*
 Amby, 416
American Joint Distribution Committee, 472; 39 e.v., 144

Amersfoort, 262, 356, 409, 493; 112, 231, 249. *Zie ook: Polizeiliches Durchgangslager Amersfoort*
 Amsterdam, 11, 33, 67, 71, 144, 154, 165, 217, 219, 231, 240, 245-387
 (*passim*), 401, 402, 430, 436, 452-507 (*passim*); 7, 81, 96, 112-113, 124, 162 e.v.,
 182, 223, 226, 227, 230, 298-302, 429; aanslagen, 123-124; abattoir, 113-114;
 advocatuur, 118, 119; badhuizen, 103, 121; bevrijding, 282-283; Bosplan, 234,
 237; buitenlandse Joden, 420, 424, 425, 427, 464; Burgerlijke Stand, 214, 285,
 429; Centraal Station, 184, 254, 258, 262, 287; 116-117; Coenhaven, 237;
 Effectenbeurs, 114, 522; gedwongen verhuizingen, 398-400;
 gemeentebestuur, 181-182, 207-208,

[p. 528]

231, 234; Gemeentelijk Bureau voor Inkwartiering, 210, 521; Gemeentelijke
 Geneeskundige en Gezondheidsdienst, 208; gemengde huwelijken, 212-215;
 90, 91, 234 e.v., 363; ghetto, 58, 79 e.v., 167, 173, 207-208, 373-374, **392-398**;
 184; goederenbeurs, 114; Jodenhoek 14, 79 e.v., 144, 170, 394, 398, 399;
 Jonas Daniël Meijerplein, 83, 85-86; Joodse wijken, 205, 206, 210, 392, **395-
 400**; luchtbescherming, 20-22, 56; medische hulp, 239, 341-346, 477-478;
 Meidagen 1940, 12-14; NSB-relletjes, 113; onderduik, 242, 253; onderwijs,
 26, 33, 135-136, 140 e.v., **491-499**; parken, 149-150; Parkschouwburgterrein,
 234, 494; registratie personen, 59, 61, 63, 64, 69; Rivierenbuurt, 84-85, 398,
 399; rusthuizen, 271-272; slagerijen, 217-218, 461-462; Sociale Zaken, 177,
 184; straatnamen, 275; 115-116; Transvaalbuurt, 14, 309, 312, 313, 345, 398
 e.v.; verenigingen en stichtingen, 102-103, 484, 487-490; verhuisverbod, 112,
 167, 169; voedselvoorziening, 207, 380, 458-463; WA-relletjes, 76, 79 e.v.,
 462; winkels, 125, 459-461. *Zie ook: Aussenstelle van de Befehlshaber der
 Sicherheitspolizei und des SD; Beauftragte des Reichskommissars für die Stadt
 Amsterdam; Concentratie; Deportaties; Evacuatie naar Amsterdam;
 Februaristaking; Hollandse Schouwburg; Joodse Raad; Ophalen uit de
 huizen; Politie, Amsterdamse; Transporten; Voûte, E.J.; Zentralstelle für jüdische
 Auswanderung. Zie verder: Gemeentelijke Universiteit van Amsterdam;
 Gewestelijk Arbeidsbureau Amsterdam.*
 Amsterdams Gemeentelijk Theaterbedrijf, 157
 Amsterdams Lyceum, 33, 135
 Andijk, 206
Anordnungen, Zie: Bekendmakingen van Rauter
 Antiekhandel, 170; 209
 Antisemitische propaganda, 22, 36, 71, 80-81, 100, 111, 216; 7, 113, 129
 Antisemitisme, 4, 421; 33, 34, 112, 126, 129, 135, 150, 282; naoorlogs, 515-
 517
 Antwerpen, 107
Anweisungen, 345, 398 e.v. *Zie ook: Verhuizingen*
 Apeldoorn, 63-64, 310, 324 e.v., 493; 237, 253, 438. *Zie ook: Apeldoornse Bos*
 Apeldoornse Bos, 317, **321-333**, 338, 488; 264, 317, 413
 Apothekers, 117, 380, 406
 Appèl, 399, 419, 425, 451, 456, 458 460, 468 e.v.
 Appingedam, 402-403
 Arbeidsbemiddeling (Joodse Raad), 165, 175 e.v., 314, 347, 368, 458.
 Arbeidsbemiddeling (openbare), 18
 Arbeidsinzet, 180 e.v., 247 e.v., 254; 54. *Zie ook: Deportaties; Endlösung der
 Judenfrage; Polizeilicher Arbeitseinsatz.*
 Arcen, 416

Argentinië, 423 e.v.
 Ariëns Kappers, Prof. C.U., 59, 62, 70, 75
 Ariërverklaring, 21, **30-38**, 64, 117, 521
 Arisering, 114, 115, 121, 153, 454; 53, 58, 70, 161, 188, 207, 209 e.v., 216 e.v., 224. *Zie ook*: Ondernemingen; *Verwalter*
 Arnhem, 140, 141, 144, 145, 177, 205, 207, 239, 310, 313, 397, **407-409**, 420, 493; 155, 249, 279
 Arons, Dr. J., 82, 275
 Arrestaties, 44, 111, 123, 164, 213-215, 223-224, 227, 280, 354, 415,

[p. 529]

449, 450, 460, 482, 498; 13, 104, 114, 115, 175 e.v., 279, 280. *Zie ook*: Razzia's;
 Ophalen uit de huizen
 Arrien, 194
 Artsen, 117-118, 184, 191, 195, 196, 198-199, 239-240, 358 e.v., 385, 406, 410, 477; 317-319, 434, 439 e.v., 453, 471, 501. *Zie ook*: Kampartsen;
 Sterilisatie.
 As Jr., A. van, 291, 326, 364 e.v.
 Asscher, Abraham, 81-82, 83, 109-110, 247, 258, 274, 306, 334, 341, 370, 377-378, 384, 435, 487 e.v., **509-512**, **523-524**; 167, 227; besprekingen met Duitsers, 81 e.v., 91-92, 122, 151-152, 167, 170, 189 e.v., 211-212, 268 e.v., 289, 353, 370, 374; 160, 163; contact met Praagse Joden, 167; De Leon, J. 105-110; deportaties, 247, 258, 274, 332; 10; Ereraad, 106, 515; evacuaties, 209-210; Februaristaking 1941, 83 e.v.; Ghetto, 393; interventie, 109-110, 214-215, 354, 434; invoering ster, 221-222, 226; juni 1943, 376; mei 1943, 370, 374; razzia's, 302-303, 377-378; stempels, 384; sterilisatie, 359; vrijstellingen, 290, 384, 523-524; werkkampen, 189, 192. *Zie ook onder*: Joodse Raad.
 Asscher, Mr. E.B., 435
 Asscher's Diamant Mij. N.V., 13, 82, 511; 226
 Asscher-Pinkhof, C., 156
 Assen, 262, 393, **404-405**; 266
 Assendelft, 206
 Assimilatie, 510
 Asterdorp, 205, 313, 346, 367, 399, 482
 Aus der Fünten, Ferdinand Hugo (*Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des SD - Zentralstelle für jüdische Auswanderung*), 182, 230, 278; 57, 120, 152, 160, **164-165**, 233; Apeldoornse Bos, 324 e.v.; contact met Joodse Raad, 109, 152, 167, 217, 239, 353-354, 374, 382-383, 465-466, 509; 322; gemengde huwelijken, 89; invoering Jodenster, 220-224; opdrachten aan Joodse Raad, 166, 370, 397; 171; Portugese Joden, 81; razzia's, 301, 414; sterilisatie, 358, 359, 362; toezeggingen, 222-224, 249, 268, 275, 330, 332, 338; 496; transporten, 247-249, 268-275, 278; 496; vrijstellingen, 270-273, 290, 381-382.
 Auschwitz, 93, 233, 234, 481; 41, 197, 306, 323, 377, 385, II **414-419**, 426-461 (passim), 491-492; aankomst, 409, 414-416; *Aussenlager*, 419; bevrijding, 484, 500; bewaking, 441-446; *Block 10* (vrouwenblock), 449 e.v., 456; doodsberichten uit, 280; 121; herinneringen, 428-429; kampartsen, 446-450; kamporkest, 413, 448, 453-454; ligging, 417-418; ontruiming, 417, 479-481; opslagplaatsen, 417-418; pakketten, 130-131, 434; selecties, 329-330, 413 e.v.; terugkeer van, 197, 244; transporten naar, 263, 435; 44, 83, 119, 227, 297, 303-304, 388, 402-403, 407-413, 466, 494, 497-498; verbinding met, 130-131; voeding, 433; zieken, 433, 435-437. *Zie ook*: Kampen; Postverkeer;

Vergassingeng.

Aussenstellen des Befehlshabers der Sicherheitspolizei und des SD, Amsterdam, 206, 223, 256-257, 301; 81, 164, 165; Arnhem, 350; Groningen, 178; Rotterdam, 413; 81, 162.

Aussiedlung. *Zie: Endlösung der Judenfrage; Deportaties.*

Aust, H. (*SS-Rasse- und Siedlungshauptamt*), 82

Australië, 424

Auswärtige Amt, 94, 246, 383, 423, 425, 428; 23, 42, 46, 95, 146-148, 523

[p. 530]

Auswanderung. *Zie: Emigratie; Zie ook: Reichszentralstelle für jüdische Auswanderung.*

Autoverbod, 211-212, 460-461

Avondklok, 236; 164

Baarn, 409, 493

Baarnschot, 303

Baas Becking, Prof. L.G.M., 163

Baby's, 385; 11

Bad- en zweminrichtingen, 103, 121, 149; 111

Badhuizen, 103, 121

Badrian, G., 17

Baeck, Leo, 491

Bagage, 356, 367, 475. *Zie ook: Rugzakken*

Banken, 127, 485, 522; 190, 203. *Zie ook: Lippmann, Rosenthal & Co.*

Banketbakkers, 311

Bar Mitswah, 225

'Barnevelders', 350, 386, 407, **439-447**; 86, 94, 141, 159, 228, 229, 465, 498;

aantal, 440 e.v.; deportatie, 497; lijst, 441

Bartels, A., 137

BDC (*Berlin Document Center*), 525

Beauftragten des Reichskommissars für die besetzten niederländischen Gebiete, 150, 158,

193. *Zie ook: Beauftragte des Reichskommissars für die Provinz Nord-Holland;*

Beauftragte des Reichskommissars für die Stadt Amsterdam; Conring, Dr. H.; Ross, Dr. W.F.; Sellmer, H.O.A.E.

Beauftragte des Reichskommissars für die Provinz Nord-Holland, 71, 121, 333

Beauftragte des Reichskommissars für die Stadt Amsterdam, 77, 100, 113-114, 145,

153, 161; 156, II **162-163**; begraafplaatsen, 231; competenties, 169, 170;

conferenties, 156, 158; De Leon, J., 109-110; evacuatie, 207; februari 1941,

81; financiering Joodse Raad, 504-505; Ghetto, 393-396; Joods bezit, 416,

488; *Joodse Weekblad*, 105 e.v.; Joodse waarderung, 81-82; liquidatie

verenigingsleven, 102-103, 487 e.v.; ontslag Joodse ambtenaren, 41, 53;

opdrachten Joodse Raad, 152, 170, 172-173, 211, 237-238, 460; 10;

oprichting Joodse Raad, 81 e.v., 95; registratie, 58; sterilisatie, 361; synagogen,

230; uitplundering, 188, 193, 196; verhouding tot *Sicherheitspolizei*, 163, 165;

verzoeken van Joodse Raad, 164 e.v., 214, 254, 289, 374, 434; werkkampen,

178, 180 e.v., 192 e.v., 300

Beauftragte des Reichsministers für Bewaffnung und Munition, 96-97; *Zie ook: Fiebig, R.*

Beauftragte für das Wohnungs- und Siedlungswesen, *Zie: Münster, W.*

Bedrijfsleven, 207

Bedum, 51

Beek, 230

Beemster, 206
 Beenderrebben, 303
 Beendorf, 227
Befehlshaber der Ordnungspolizei, 18-19, 21; 176
Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des SD, 212; 79. *Zie ook*: Harster, Dr. W.;
 Naumann, Dr. E.; Schöngarth, Dr. K.G.E.; *Sicherheitsdienst; Sicherheitspolizei*.
 Begraafplaatsen, 209, 354, 356, 401, 407; 220, 229 e.v., 321-322, 478, 509
 Begrafenissen, 212; 113, 274-276, 456
 Beheersinstituut, 512
 Beilen, 304, 332, 404
Beirat (Joodse Raad), 317, 422, 456, 470; 387
 Beis Jisroeil, 217
 Bekendmakingen van Rauter, 245, 393; 170; 7/1941, 148-154, 159, 163, 167,
 215-216, 234; 111, 169;

[p. 531]

13/1942, 220; 14/1942, 235; 15/1942, 235-240; 111; 16/1942, 235. *Zie ook*:
 Verordeningen
 België, 8, 10, 451; 17, 27, 107, 242, 371, 411
 Belinfante, Mr. J.F.E., 69
 Bella, Simon de la, 24-25
 Belletrie, 524
 Belzec, II **422-423**, 466
 Bene, Otto (*Vertreter des Auswärtigen Amtes beim Reichskommissar für die besetzten
 niederländischen Gebiete*), 161, 230, 263, 266, 273, 373, 376, 379, 424 e.v.; 21 e.v.,
 79, 88, 95, 146, 150, 158, 162, 183, 521
 Beneditty, Mr. N. de, 82; 74
 Berechting, 114, 177
 Berechting, Naoorlogse, 182, 453, 515; 99, 100, 103, 107-110, 159, 161 e.v.,
 177, 183, 184, 203, 221, 524; gratiebeleid, 517. *Zie ook*: Neurenbergse
 processen.
 Berg, Karl Peter, 434
 Bergen, 206
 Bergen-Belsen, 425, 445, 500; 40, 144, II **463-478**; arbeidscommando's, 467;
 bevrijding, 464, 475, 477-478; diamantbewerkers, 226-227; diefstal, 471;
 gedragingen, 470-473; Joodse kampleiding, 475; kinderen, 473-474, 476, 512;
 ontruiming, 474-478; status, 465; sterftcijfer, 466; transporten naar, 424, 444,
 446; 86, 314, 372, 465-466; uitwisseling, 428, 429, 472; 43 e.v., 465
 Bergen op Zoom, 307
 Bergh, A. van den, 82, 103, 487
 Bergh, Prof. G. van den, 44
 Bergh, S. van den, 311
 Bermuda-Conferentie, 136
 Beroepen, 51, 73, 352, 380, 403 e.v., 408 e.v., 450, 462, 499-500.
 Beroepsopleiding. *Zie*: Cursussen. *Zie ook*: Joodse Centrale voor
 Beroepsopleiding.
 Beroepsuitoefening, **160-162**, **236**, 380, 450, 462; 189
 Beschikkingen, *Zie*: Bekendmakingen van Rauter
 Betlem (Werkkamp), 194
 Beurs voor de Diamanthatel, *Zie*: Diamantbeurs
 Beverwijk, 206
 Bevolkingsregisters, 51, 60 e.v., 168, 212, 230, 429, 521; 52, 127, 171. *Zie ook*:

Rijksinspectie van de Bevolkingsregisters
 Bevrijding, 281. *Zie ook:* Auschwitz; Theresienstadt; Westerbork;
 Dodenmarsen; Bergen-Belsen
 Biberach, 46, 465
 Bibliotheca Rosenthaliana, 147
 Bibliotheken, 146, 149, 154; 111, 113, 192
 Bier, H., 422
 Biesbosch, 262
 Bilthoven, 409
 Bioscopen, 74-75, 77, 100, 103, 126, 149; 111
 Birkenau, 314, 333, 347, 481; 408, 417, 419, 451-452, 466, 490, 526
 Bisschoppen. *Zie:* Episcopaat; *Zie ook:* Kerken.
 Blaricum, 206, 319, 410
Blau-Aktion, 98
 Blauwe Ruiters, 83-84
 Blechhammer, 457; 411, 426-427, 453
 Blindenhulp, 317, 367, 477, 484
 Bloedtransfusiedienst, 99
 Bloemendaal, 206, 338-339
 Blokzijl, Max H.L.W., 216; 184
 Blüth, C., 476; 385, 386, 400
 Blumenthal, H. (*Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des SD - Aussenstelle*
 Amsterdam), 223-224, 256 e.v., 302, 370, 374, 383, 510-511; 165
 Boehmcker, Dr. H. *Zie: Beauftragte des Reichskommissars für die Stadt Amsterdam.*
 Boekantiquariaten, 191
 Boekhandel, 73; 114, 209
 Boekman, E., 15; 88

[p. 532]

Boelstra, J.J., 178
 Bogaard, Johannes, 249-250
 Bolivia, 428
 Bolland, A., 105 e.v.
 Bolle, M.H., 279, 288, 289, 450, 456-457, 486, 525
 Bolle - brief, 288-289, 456
 Bonaire, 47
 Bontwerkers, 95 e.v.
 Boon, Mr. G.A., 47
 Boonstra, U., 178-179
 Borculo, 310
 Bormann, M., 92, 149, 159
 Borneokade, 321, 337, 339, 344, 349
 Bosboom, Mr. M., 515
 Bosch van Rosenthal, Jhr. Mr. L.H.N., 112
 Bovenkarspel, 206
 Boxtel, 415
 Bozenhardt, A., 224-225
 Braak, Menno ter, 8
 Brahn, Prof. M., 317, 385, 422
 Brande, 455
 Brandon, J., 458, 463; 100

Brandon-Veffers-Rapport, 393, 406, 412, 413
 Brandsma, T., 126
 Brandt, R., (secretaris van Himmler), 94
 Brazilië, 428
 Breda, 139, 313, 415, 493
 Bregstein, Prof. M.H., 44
 Breslau, 263
 Breslauer, H. 290
 Brill, Benni, 392
 Brochures, 522
 Broekman, S., 491
 Bruning, Henri, 130
 Brussel, 18, 32
 Buchenwald, 43, 69, 86-88, 91; 421, 455, 457, 483
 Bühler, Dr. A. (*Beauftragte* bij De Nederlandsche Bank), 100
 Buitenechtelijk geslachtsverkeer, 213, 366; 64-65. *Zie ook*: Rassenschande.
 Buitengewoon Onderwijs, 136, 138, 140, 143, 492 e.v.
 Buitenlandse Joden, 246, 247, 290, 301, 348, 356, 358, 379, 410, 417, 418, 423-430; 3, 85, 161, 169, 365. *Zie ook*: *Doppelstaatler*; Duitse Joden; Statenloze Joden; Zuid-Amerikaanse passen.
 Buitenschoolse Jeugdzorg, 309, 310, 337, 355, 369, 484, 491, 493-494
 Bulgarije, 424
 Bureau Joodse Zaken. *Zie*: Politie, Amsterdamse
 Burgemeesters, 41, 61 e.v., 75, 121, 168, 408, 409, 440, 521; 52, 112, 127, 176
 Burger, Mr. J.A.W., 139
 Burgerlijke Stand, 212, 214, 217, 429; 90, 274; *Zie ook*: Bevolkingsregisters
 Buskes, Ds. J.J., 35
 Bussum, 206, 356, 410, 493; 231
 Buzaglo, Dr. J.H., 341-342
 Bijenkorf, N.V. Magazijn de, 77, 226
 Bijraad, *Zie*: *Beirat*.

Cabaret, 149, 155, 157, 159; 111
 Cadzand, 122
 Café's, 76-77, 103, 149, 152, 224; 111, 113, 114
 Cahn, Ernst, 84-85
 Callantsoog, 122
 Calmeyer, Dr. H.G. (*General-kommissariat für Verwaltung und Justiz*), 118, 167, 168-169, 172, 230, 320, 351, 395, 409, 410; 50-62, 64 e.v., 75, 116; afstammingsonderzoek, 320; 53 e.v.; beslissingen, 349, 410; 55-56, 66-67, 69-71, 129-130; gemengde huwelijken, 165, 349; 91, 236, 237; *Mischlinge*, 88-89; personeel, 60-61; persoonlijkheid, 53-56; Portugese Joden, 78-83; *Sicherheitspolizei*, 56-58, 59-60; voorlopige vrijstelling, 351; 83-84
 Calmeyerlijst, 59
 Calvinistische kringen, 77-78
 Camphuyzen, 303

[p. 533]

Canada, 25
 Carlebach, Salo, 377
 Carp, Dr. J.H., 116

Cascas, A.S., 74-75
 Cassutto, Dr. I.H., III
 Cate, L. ten, 56, 58 e.v., 184
 Centraal Bureau van de Commissie voor Geldelijk Beheer (Joodse Raad), 504
 Centraal Israëlitisch Wees- en Doorgangshuis, 347
 Centraal Vluchtelingenkamp, *Zie: Westerbork*
 Centrale Assurantie Administratie van de Joodse Raad, 458
 Centrale Commissie (Afdeling van de Joodse Raad), 201, 283, 338, 374, 375, 525; 121, 322, 424
 Centrale Commissie voor het Joodse Onderwijs (Afdeling van de Joodse Raad), 137, 492. *Zie ook: Onderwijsafdeling van de Joodse Raad.*
 Centrale Culturele Commissie, 367, 375, 380, 482
 Centrale Dienst voor Sibbekunde, 53, 172; 56, 60 Centrale Israëlitische Ziekenverpleging, 344, 359
 Centrale Keuken, 320, 458, **462-463**
 Centrale Postafdeling, **478-481**. *Zie ook: Postverkeer met de kampen.*
 Centrale Voorlichtingsdienst, 150, 455, 470. *Zie ook: Interne Informatie*
Centre de Documentation Juive Contemporaine, 525-526
 Chalotzheim, 448, 451
 Chamberlain, H.S. 75-76
 Chaweriem, 15
 Chandra Bose, Subhas, 516
Chef der Sicherheitspolizei und des SD, 42. Zie ook: Reichssicherheitshauptamt
Chefbesprechungen, ('Judenkonferenzen'), 230; 22, 79, 86
 Chicanes, 113-118
 Chmielewski, K., Kampcommandant Vught 1943, 391, 400, 401
 Christiansen, F.C. (*Wehrmachtbefehlshaber in den Niederlanden*), 121, 146, 148, 254, 308; 100, 171-172; archief, 521
 Clauberg, Prof. C., 447, 450
 Cleveringa, Prof. R.P., 32, 34, 43-44; 403
 Coevorden, 404, 405
 Cohen, Dr. A.E., 99
 Cohen, A.M., 450
 Cohen, Prof. D., 16, 44, 83, 102, 119, 132, 137, 139, 154, 155, 178, 209, 246, 253, **273-275**, 279-280, **317-318**, 319, 379, 383 e.v., 403, 411, 413, 419, 433, 448, 455, 479, 491, 492, 500, **511-514**, **522-523**; aankondiging deportaties 247-250; contact met de *Beauftragte für die Stadt Amsterdam*, 95, 170, 189, e.v., 211-212, 268, 289; contact met Praagse Joden, 167; contact met de *Zentralstelle für jüdische Auswanderung*, 122, 151-152, 167, 170, 220-224, 238-239, 247-250, 268-270, 278-279, 353, 370, 374, 381-382, 397; Leon, J. de, 106, 109; evacuatie naar Amsterdam, 209-210, 346, 353; Februaristaking, 95, 513; interventie, 256, 274-275, 278-280, 289, 293-294, 330, 346, 354, 378-379, 381, 434; 145; invoering Jodenster, 221-224; Joodse Coördinatie Commissie, 9-10; *Joodse Weekblad*, 106-108, 513; juni 1943, 372-373, 378-379; mei 1943, 370 e.v., 513, 525-526; oordeel over Duitsers 165; oprichting Joodse Raad, 81-82; razzia's, 124-125, 144, 302-303, 332, 370-379, 513; 155-156; stempels, 289, 293-297, 381-384, 513; sterilisatie, 359-361; Theresienstadt, 513-514; 11, 498; verhoren, 453; werkkampen, 178, 180 e.v., 198, 302-303, 513; Westerbork, 294, 322; 60e verjaardag, 317-318
 Cohen, Dr. E.A., 428, 433

Cohen, R., 448, 450
 Colette, 230
 Collaboratie, 508-509, 515-526; 98-99, 127 e.v., 171, 173 e.v., 308, 356
 Colijn, Dr. H., 353
 Comité 'Anti-semietische stemming in Nederland?', 515
 Comité voor Bijzondere Joodse Belangen, 11, 82, 102, 509; 353
 Comité voor Joodse vluchtelingen, 102, 464, 500, 501; 294, 310, 353; Vught, 384, 386
 Comité voor Steun, 501-503
 Commissariaat voor Niet-Commerciële Verenigingen en Stichtingen, 100, 209, 485, 489, 490; 230
 Commissie-Fockema Andreae, 131-132
 Commissie ter behandeling van financiële aangelegenheden, 500
 Commissie voor Financiële Steun, 505-506
 Communisten, 94, 353
 Concentratie, 176, 179, 208, 517, 521; 91, 163
 Concentratiekampen, *Zie*: afzonderlijke kampen; *Zie ook*: Kampen
 Concerten, 149, 155; 111, 113
 Concertgebouworkest, 115, 155, 231; 84, 499
 Concubinaat, 214
 Conring, Dr. H. (*Beauftragte für die Provinz Groningen*), 402
 Contact met de kampen buiten Nederland, 91, 263, 266, 306, 314, 349 e.v.; 424, 426; in Nederland, 189-190, 201-202, 336, 337, 349, 368. *Zie ook*: Postverkeer.
 Coördinatie-commissie, *Zie*: Joodse Coördinatie-commissie
 Cosel, 411
 Crematoria, 408, 413 e.v., 421, 428, 475, 492
 Creveld, Prof. S. van, 382, 400, 401
 Croiset van Uchelen, H.W.B., 145
 Cronheim, Dr. Paul, 154
 Cuba, 314
 Culemborg, 493
 Culturele bijeenkomsten, 170-171, 450. *Zie ook*: Kunstleven
 Culturele Zaken (Afdeling van de Joodse Raad). *Zie*: Centrale Culturele Commissie.
 Curaçao, 25
 Cursussen, 315-316, 320, 322, 333, 336, 337, 339, 340, 346, 347, 350, 355, 367, 369, 375, 379, 380, 449-450, 484, 499, 506

Dachau, 24, 146, 457; 126
 Dagbladen, 91, 108, 216; 522
 Dagboeken, 340; 197, 241, 252, 267, 268, 291, 292, 464, 523
 Dahmen von Buchholz, R.W., 179, 180
 Dam, Prof. J. van, 97-98, 137, 138, 139, 143, 296, 365; 45, 114, 115;
 Barneveld, 440-442, 446, 447; 86
 Danzig, D. van, 158
 Dasberg, S., 317, 402-403
 Davids, A.B.N., 413
 Davids, Mr. S., 17
 'De Biezen', 440, 442, 444, 445. *Zie ook*: Barneveld.
 De Bilt, 112
 De Briel, 306

De Conraad (werkkamp), 194
 De Kooy, 237
 De Vecht (werkkamp), 194
 Deense Rode Kruis, 490
 Dekker, Maurits, 7, 8, 241, 258
 Delden, 406
 Delft, 345, 410. *Zie ook:* Technische Hogeschool Delft.
 Delft, A.J.A.C. van, 184, 190, 195, 196. *Zie ook:* Gewestelijk Arbeidsbureau Amsterdam.
 Delfzijl, 206, 402
 Demierre, Pierre, 36
 Den Dolder, 332, 336
 Den Ham, 350.
 Denaturalisatie, 146
 Denazificatie, 517

[p. 535]

Denekamp, 310
 Denemarken, 425, 429
 Dentz, H., 137, 138, 143
 Departement van Binnenlandse Zaken, 28, 59-61, 122, 407, 409; 68, 130. *Zie ook:* Frederiks, Mr. K.J.
 Departement van Financiën. 492. *Zie ook:* Rost van Tonningen, Mr. M.M.
 Departement van Justitie, 90. *Zie ook:* Schrieke, prof. J.J.
 Departement van Opvoeding, Wetenschap en Kultuurbescherming, 492; 113. *Zie ook:* Dam, Prof. J. van
 Departement van Sociale Zaken, 178, 179, 181, 183, 184, 521. *Zie ook:* Verwey, Ir. R.A.
 Departement van Volksvoorlichting en Kunsten, 171, 216; 522. *Zie ook:* Goedewaagen, Prof. T.
 Deportaties, 94, 137, 140, 156, 180-181, 189, 218, 220, 231, 239, 240, 245-387; 463-500; aankondiging, 247; aantallen, 348; 411-413; *Beauftragte des Reichskommissars für die Stadt Amsterdam*, 162-163; bemoeiingen Joodse Raad met, 248-249, 250, 263 e.v., 270-275, 277-279, 284, 370-372; 410; bezittingen, 283, 284; geruchten, 246; gezinsverband, 263, 264, 350; interventie, 44; kinderen, 250, 254-255, 267, 280, 298; 385, 389, 399-403; krankzinnigen, 325-333; 410; leeftijdsgrens, 247, 264, 278, 301; 411; opkomst, 266 e.v., 278, 414; oproepen, 251, 255, 267, 278, 414; overlevenden, 411-413; reactie Joodse Raad, 247 e.v.; reacties niet-Joden, 376-377; registratie, 247, 249, 250, 467; selecties, 270 e.v.; uitrusting, 356, 367, 475; vertrekpunten in Amsterdam, 261-262, 301; verzamelplaatsen, 376-377; verzoek om vrijstelling, 253 e.v.; vrijstelling, 247, 250, 253, 280, 465, 499, 505; vrijstellingen Joodse Raad, 248, 249, 253, 256, 262, 274-275, 278, 287-297, 370-372, 381-383, 465, 499, 505; zieken, 333, 343-348; 410. *Zie ook:* Razzia's; *Zie verder:* Ophalen, Stempels, Transporten, Vught, Westerbork.
 Deppner, E. (Hoofd afdeling IV, *Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des SD* Den Haag en kampcommandant van Westerbork in de zomer van 1942); 296, 326, 377
Deutsche Revisions- und Treuband-gesellschaft (DRT), 205
Deutsche Zeitung in den Niederlanden, 22, 57, 58, 70, 73, 97 e.v., 111, 114, 120, 122, 123, 153, 181; 115, 163

Deventer, 227, 310, 493; 15
 Deventer Vereniging, 448
 Deviezen, 21 e.v., 224
Devissenschutzkommando, 170; 75, 99, 161, 204
 Diamand, Mr. Dr. W., 109, 150, 471
 Diamantbeurs, 83, 184, 198
 Diamantbewerkers, 337; 96, 223-227
 Diamanten, 13, 233, 384
 Diamantindustrie, 190, 223-227
 Diemen, 206, 356; 231
 Diepenveen, 310
 Dierentuinen, 149, 154; 111
 Diever, 185, 200, 202
 Dinxperlo, 138
 Directoraat-Generaal van de Arbeid, 178
 Dischner, *SS-Obersturmführer* (kampcommandant van Westerbork, najaar 1942), 300, 326
 Dobbe, Theo, 124
 Docter, P., 194
 Dodenmarsen, 427, 478-489; bevrijding, 487-488, 500; bewakers, 479 e.v.; honden, 483; liquidaties, 481 e.v.; luchtaanvallen, 485 e.v.; vlucht pogingen, 480 e.v.

[p. 536]

Doenitz, K., 28
 Doetinchem, 45, 137, 138, 139, 310, 350, 430, 436-439, 493
 Dokwerker, De, 95
 Dolle Dinsdag, 305
 Donkersloot, Prof. N.A., 44
 Doodsberichten, 69, 90-91, 93, 125, 215, 280, 318, 320, 336, 349, 351; 121, 146-147
Doodsklok, De, 71, 105
 Doopbewijzen, 64, 85
 Doopsgezinde Sociëteit, 364
 Doorn, 122, 409
 ‘*Doppelstaatler*’, 358, 428-429; 465
 Dordrecht, 410
 Drachten, 45
 Drancy; 32
 Drente, 181, 184, 187, 191, 196, 305, 350; II **404-406**
 Driebergen, 409
 Drion, H., 35
 Drion, J., 35
 Drukker, Bernard, 158
 Drukkerijen, 316; 209
 Dünner, J., 136, 279-280
 Dürrfeld, W., 421
 Duinkerken, Anton van, 8
 Duitse Joden, 123, 173, 204, 230, 240, 247, 408, 413, 417, 418-422, 432, 468; 3, 85, 98, 353-360, 365, 478
 Duitse Rijksbank, 24

Duwaer, Frans, 428
 Dwingelo, 404
 Dijkmeester, Ds. H.J., 260, 261
 Dijk, Dr. J.J.C. van, 90
 Dysenterie, 435 e.v., 469, 470, 475

 Echten, 201
 Echtscheidingen, 356, 366; 91
 Eckhart, Dietrich, 94
 Economische Hogeschool Rotterdam, 45; 102
 Economische uitsluiting, 153, **160-162**, 178-179; 236. *Zie ook*: Uit-plundering
 Ecuador, 496
 Edam, 206
 Ede, 250, 251
 Edelstein, J., 166-167
 Eden, A., 120, 136, 137
 Edersheim, Mr. Henri, 173, 353, 410-412, 480; 9, 10, 91
 Eenrum, 402
 Effecten, 204-205
 Eftger, E. (*Generalkommissariat zur besonderen Verwendung*), 211 e.v., 218
 Egmond aan Zee, 206
 Ehrlich, Max, 347
 Eibergen, 138, 407
 Eichmann, A. (*Reichssicherheits-hauptamt - Referat IV B 4*), 7-9, 246, 276, 324, 425, 428, 444, 517; 22, 24, 149, 160, 166, 371, 498; berechting, 153, 165, 416, 417, 509, 525
 Eindhoven, 18, 21, 239, 415, 493; 501
Einsatzstab Rosenberg, 416, 444; 191 e.v., 209, 230, 521
 Eisele, Dr. H. (kamparts in Dachau), 88
 Eisenhower, D., 107
 Eisner, Dr. H., 422
 El Alamein, 4
 Elden, 450; 15
 Ellekom, 310, 430-433
 Elsevier, N.V. Uitgevers Mij., 46, 73
 Elte, Drs. W.S.H., 136, 255
 Emden, Mr. E.L. van, 118-119
 Emigratie, 6-7, 448, 450, 451, 464, 471 e.v.; 19-24, 84, 162, 168; losgeld, 20-24; na-oorlogse, 510. *Zie ook*: *Endlösung der Judenfrage*.
 Emmen, 404
Endlösung der Judenfrage, 3, 4, **6-9**, 173, 181, 189, 245, 246, 288, 357; 149, 167, 169, 170, 186, 188, 509; Duitse overzichten, 156
 Engeland, 11, 13, 28, 429; 18, 19, 27, 29, 42, 45, 47, 133
 Engelse radio, 118
 Enkhuizen, 143, 206, 349; 243
 Enquêtemissie, 3, 18, 23 e.v., 33,

[p. 537]

35, 37, 41, 65, 131, 137-141, 143 e.v., 175, 255, 371
 Enschede, 140, 141, 144 e.v., 239, 310, 401, 405, **406-407**, 420, 493
 Episcopaat, 35, 143, 263; 112. *Zie ook*: Rooms-Katholieke Kerk.
 Erambten, 30, 46

Erelijst van Gevallenen, 5, 11, 42, 526
 Ereraad, Joodse, 106, 515-516
Erfassung, zie: Registratie. *Zie ook*: Razzia's, Plundering.
 Ermelo, 122
 Estafette, 369, 371, 463, 467
 Estland, 424
 Evacuatie-afdeling, 210
 Evacuaties naar Amsterdam, 137, 159, 203-211, 338, 397, 465; bemoeiingen van Joodse Raad, 205-211, 338; bezwaren van niet-Joodse zijde, 207-209; Duitse en statenloze Joden, 204, 209; huisvesting in Amsterdam, 207-208; inventarisaties, 207; kuststreek, 25; meubelen, 205 e.v.; 62; quarantaine, 205 e.v.; woningen, 205. *Zie ook*: afzonderlijke plaatsnamen. *Zie verder*: Deportaties en *Endlösung der Judenfrage*.
Ewige Jude, Der, 75, 126
 Executies, 85, 334-335; 261, 265, 362-363, 416, 427, 437, 458
Expositur, 108, 206, 270, 279, 318, 368, **464-468**, 472-473, 479; 165, 167, 232; liquidatie, 467-468; personeel, 466; 170, 233
 Eykman, Dr. J., 22

Februaristaking, 17, **94-96**, 114, 408, 435, 513; 17, 129, 146, 164, 207, 526; voorspel, 78 e.v., 84 e.v.
 Feestdagen, 181, 191, 204, 213, 216, 279, 313, 314, 347, 352, 354 e.v., 375, 381, 385, 442, 455; 264, 274, 401, 412, 456. *Zie ook*: Sabbath
 Feldafing, 457
 Feldmeyer, J.H., 195-196
Feldscher-Aktion, 47
 Ferwerda, G.F., 138, 139
 Fiebig, R.H.R.F. (*Beauftragte des Reichsministers für Bewaffnung und Munition*), 95 e.v., 324
 Fietsen, 202, 233, **234-236**, 238, 376, 399, 454, 521
 Films, 157. *Zie ook*: *Jud Süss*; *Ewige Jude, Der*.
 Financiële commissie, *Zie*: Commissie ter behandeling van financiële aangelegenheden; *Zie ook*: Commissie voor Financiële Steun
 Finland, 424, 429
 Fischböck, Dr. H. (*Generalkommissar für Finanz und Wirtschaft*), 77, 120, 153, 200, 236; 116, 149, 157, 158, 160, 161, 168, 188, 207, 208, 219, 353
 Fischer, F. (IV B 4, *Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des SD*), 111, 353, 358, 411, 444, 480; 91, 162, 374
 Fleischmann, Karel, 489
 Flesch, C., 84
 Foppema, Y., 17
 FOSSD (*Foreign Office-State Department-Document Center*)-collectie, 523
 Fränkel, Dr. G., 305, 375, 471
 Francès, S., 81
 Franco, F., 516
 François, Prof. J.P.A., 41; 172-173
 Franeker, 404, 449
 Frank, Anne, 118, 252, 276
 Frank, Ph., 334, 410
 Frankrijk, 10, 220, 424, 450; 14, 26, 27, 32, 72, 192, 242, 411
 Frederiks, Mr. K.J., 52, 75, 122-123, 266, 409; 45; ambtenaren, 27, 47-49; Apeldoornse Bos, 323, 332; ariërverklaring, 38 e.v.; Barneveld, 440-442, 444, 446-447; 86, 159; Comité voor Joodse Vluchtelingen, 500; evacuaties naar

Amsterdam, 208; ghetto, 394, 397; 'Mauthausen-jongens', 92-93; persoonsbewijzen, 67-68;

[p. 538]

registratie, 59 e.v., 408; Rijkscommissariaat, 59; Wimmer, Dr. F., 19-20, 28, 41-42, 48, 75

Friedmann, R., 166-167

Friesland, 196, 310, 346, 350, **403-404**; 113, 242, 249, 269

Fritta, Bedrich, 490

Froe, Prof. A. de, 51, 61 e.v., 70, 74, 76, 78, 80

Frontstrijders, 344

Frijda, Prof. H., 44, 82, 503

Frijda, Leo, 17

Führerhauptquartier, 193

Gans, Jacques, 26

Gans, M.H., 38-39, 41, 42, 45, 132

Garf, S., 158

Gaskamers, 148, 203, 233, 234, 246, 259; 53, 187, 297, 440. *Zie ook:*

Vergassingen

Geallieerden, 429-430, 510; 40, 133-137, 203, 305, 361, 371, 475

Geboorten, 225, 240; 273

Gebouw Handwerkers Vriendenkring, 158

Gedoopte Joden, 260, 290, 301, 358, 443, 501; 84-87, 158, 228, 229, 497, 498.

Zie ook: Protestantse Joden

Geerbrug, 303

Geestelijken, 191, 196, 279, 364, 406, 485; 116, 255, 265. *Zie ook:*

Opperrabijnen.

Gelderen, Prof. J. van, 15

Gelderland, 144, 310, **407-409**; 155

Gemachtigde voor de Afstammings-bewijzen, 53

Gemeentebesturen, 521

Gemeentelijk Bureau voor Joodse Inkwartiering, 210, 484, 521

Gemeentelijke Universiteit van Amsterdam, 44, 98; 76

Gemengd gehuwden, 400, 426, II **87-92**, 158, 228, 229, 413; 'Barnevelders', 443; concentratie, 205, 338, 354; 90, 91; echtscheiding, 366; 91;

geprivilegieerden, 91; 's-Gravenhage, 212, 412; in Westerbork, 358 e.v., 362-364, 366; 304; Jodenster, 230, 362, 366; kinderen, 301, 338; 205; ophalen van, 301; 90; Rotterdam, 413; sterilisatie, 357-366; verordening 200/1941, 163; verordening 211/1941, 172; vrijstellingen, 237, 291, 346, 348, 379, 386, 438; 81, 84, 86; werkkampen, 191, 195, 233-238; II **233-238**

Gemengde huwelijken, 191, **212-215**, 510

Gemmeker, A.K. (kampcommandant van Westerbork 1942-1945), 12, 120, 312, 325, II **326-332**; afstammingsonderzoeken, 71, 82; Apeldoornse Bos, 324 e.v.; 'Barnevelders', 446; berechting, 290, 291, 331, 362; competenties, 329; interventie, 348; kamporders, 307 e.v., 359; Spanier, Dr. F., 318;

sterilisatie, 363-364; transporten, 303 e.v., 373-374, 376, 379, 380;

uitwisseling, 46; vertrek uit Westerbork, 364 e.v.; Westerbork-film, 290-291

Genechten, Prof. R. van, 43; 88

Generalgouvernement, *Zie:* Polen.

Generalkommissare, *Zie:* Fischböck, Dr. H.; Rauter, H.A.; Schmidt, F.;

Wimmer, Dr. F.

Generalkommissariat für Verwaltung und Justiz, 52. *Zie ook*: Wimmer, Dr. F. Gerbrandy, Prof. mr. P.S., 507; 139-143
 Gereformeerde Kerken, 36, 143, 364; 85, 86, 113
 Geruchten, 207, 246, 249-250, 304, 343, 366, 385; 118-121, 156, 232-233, 242, 260, 329, 384. *Zie ook onder*: Westerbork.
 Gerzon, Jules, 449
Geschäftsgruppe Soziale Verwaltung. Zie: Hauptabteilung Soziale Verwaltung. Gestapo Düsseldorf, 523

[p. 539]

Gestichten, 163, 235, 321, 368, 486, 518
 Getuigenverklaringen, 28, 525
Geus onder Studenten, De, 35
 Gevangenen, 224, 313; 32, 124, 131. *Zie ook*: Strafgevangenis Scheveningen.
 Gevolmachtigde voor de Reorganisatie van de Nederlandse Politie, 176, 177
 Gewestelijk Arbeidsbureau Amsterdam, 177, 178, 182 e.v., 192, 193; 102
 Gewestelijk Arbeidsbureau Hengelo, 186-187
 Gewestelijke Arbeidsbureaus, 177-178, 181, 182, 186, 195, 196, 300, 303, 521; 97
 Ghettovorming, 319, 394-395; 385. *Zie ook onder*: Amsterdam; Warschau.
Gids van de Joodse Raad voor Amsterdam, 352, 454 e.v., 463, 469 e.v., 481 e.v.
 Gleiwitz, 433, 487
 Godsdienstoefeningen, 170-171, 442-443
 Goebbels, Joseph, 6, 225, 510; 135
 Goedewaagen, Prof. T., 43, 115, 216
 Goedhart, F.J., 127
 Goeree-Overflakkee, 137
 Goering, H., 6, 7, 13, 510, 511; 21, 84, 166; kunstschaten, 196
 Goes, 415
 Gombault, A., (*Referent van de Beauftragte für die Stadt Amsterdam*), 217, 460, 462
 Gomperts, Mr. A.B., 82
 Gooi, Het, 206, 400, 410; 17
 Gorinchem, 306, 310, 410
 Gorredijk, 404
 Goseling, Mr. C.M.J.F., 353
 Goslar, Dr. H., 422
 Gouda, 178, 306, 307, 310, 353, 356, 410, 449, 493; 231
 Goudse Centraal Tehuis voor Israëlieten in Nederland, 353
 Goudsmit, Sam, 226, 252
 Goudstikker, J., 13
 Graaf, N.H. de, 37
 Graft, 206
 Gravemeijer, Ds. K.H.E., 260
 's-Gravenhage, 14, 239, 240, 265, 362, 401, **410-412**; 26, 65, 104, 231, 238; deportaties, 311 e.v., 318, 336, 337, 339, 345, 350, 356, 368; 162; Duitse Joden, 420; gemeentebestuur, 76, 140, 265; gemengde huwelijken, 212, 412; 236; huizenvorderingen, 310 e.v., 318, 321, 336; Joodse Raad-afdeling, 353, 356, 410-411, 454, 465, 518; onderwijs, 140, 141, 412, 493; rusthuizen, 337, 339; verboden gebied, 265, 305, 339; 115; weeshuis, 345; werkkampen, 197;

236; ziekenhuizen, 337, 339, 345
 Grensoverschrijding, 13, 18, 19, 26 e.v.
 Groenloo, 138
 Groentevoorziening, 234, 458 e.v.
 Grondbezit, 128; 189
 Groningen (provincie), 169, 181, 186, 196, 305, 308, 346, 350, **402-403**
 Groningen (stad), 51, 126, 140, 141, 198-199, 239, 304, 311, 336, **402-403**,
 404, 493; 115, 370. *Zie ook:* Rijksuniversiteit te Groningen
 Gronsveld, 416
 Groot, Paul de, 445
 Grootegast, 178
 Gross-Rosen, 427
 Grote, Friedrich Graf (*Generalkommissariat für Finanz und Wirtschaft*), 120
 Grubbenvorst, 250
Grüne Polizei, 85, 86, 255, 257, 269, 283, 301, 385; 156, 182, 253, 379. *Zie ook:*
 Politie, Duitse; *Sicherheitspolizei*.
 Grünwald, Adam (Kampcommandant van Vught 1943-1944), 391, 402
 Gruwelverhalen, 134, 137 e.v.
 Guatemala, 424

[p. 540]

Günther, H. (*Zentralstelle für jüdische Auswanderung te Praag*), 166, 167
 Guépin, Mr. F.P., 181-182
 Gunning, Dr. C.P., 135, 136
 Guyana, 184
 Gijsbrug, 185
 Gijsselte, 185, 201, 303
 Gijzelaars, 86-87, 256-258; 156, 161, 177, 410

Haan, I. de, 82
 Haarlem, 77, 101, 103-104, 140, 141, 143, 169, 179, 204, 315, 333, 338-339,
 401, **410**, 493
 Haarlemmermeer, 206; 249
 Haas, Mr. A. de, 409
 Haas, Prof. W.J. de, 163
 Hachsjarah, 15-16
 Hagadah, 474
 Haifa, 49
 Haighton, Alfred, 183
 Haïti, 123, 424, 428
 Half-Joden, *Zie: Mischlinge*
 Handel, 190
 Hanemann, Carl, (*Generalkommissariat für Finanz und Wirtschaft*), 224-226
 Hardenberg, 202
 Harderwijk, 208
 Harlingen, 404
 Harster, Dr. W. (*Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des SD 1940-1943*), 64,
 105, 110, 151, 221, 230, 299 e.v., 303, 320, 323 e.v., 433, 438, 445; 6, 16, 21,
 57, 88, 97, 158, 159, II **160**, 162, 193, 496; competenties, 161, 168; sterilisatie,
 357, 358
 Hartog, Jerohm, 137

Hartogh, A.V., 341 e.v., 385
 Hassel, E.H. (Secretaresse van Gemmeke in Westerbork), 323, II **331-332**
 Hasselt, Frans van, 43
 Hattem, 407
Hauptabteilung Ernährung und Landwirtschaft, 202
Hauptabteilung Gewerbliche Wirtschaft, 224
Hauptabteilung Soziale Verwaltung, 18, 178, 179, 183, 405; 235
Hausraterfassung, 206, 284, 342; 193 e.v., 204, 205
 Hauw, Ds. T. van der, 178
 Havelte, 235-236
 Heel, 402
 Heemstede, 338-339; 249
 's-Heerenberg, 138
 Heerhugowaard, 206
 Heerlen, 416, 493; 230
 Heiloo, 206
Heimschaffungsaktion, Zie: Repatriëring
 Hendrix, P., 500
 Hengelo, 310
 Hersey, John, 393; 121
 Herten, 416
 's-Hertogenbosch, 140, 141, 415, 493; Joodse Raad, 384, 386
 Herzberg, Mr. A.J., 108-109, 449, 487; 245, 379, 463 e.v., 472
 Het Zandt, 237
 Heydrich, R. (*Chef der Sicherheitspolizei und des SD 1939-1942*), 6, 7, 8-9, 219; 149, 160, 162, 166 e.v.
 Heymans, H., 108, 109
 Heythuysen, 303
Hilfsverein für jüdische Auswanderung, 39
 Hillesum, Etty, 292, 347, 357, 373, 374, 376, 525
 Hillesum, Michael, 132-133
 Hilversum, 140, 141, 177, 205, 240, 356, 400, 410, 420; 231
 Himmler, H., 6, 7, 85, 86, 227, 298, 302, 440, 510; 21, 24, 47, 80, 81, 88, 94, 149, 152, 159 e.v., 183, 212, 226, 297, 396, 494
 Hirschfeld, Dr. H.M., 53, 266; 184
 Hitler, A., 4, 5, 6, 9, 27, 298, 392, 437, 510; 21, 92, 135, 149, 157, 182, 183, 192, 196; testament, 157; zelfmoord, 487
Höhere SS und Polizeiführer. Zie: Rauter, H.A.

[p. 541]

Hoek van Holland, 293
 Hoess, R. (Kampcommandant van Auschwitz, 1940-1943), 152, 328, 418, 441, 442, 447, 458
 Hoge Raad der Nederlanden, 32, 34, 42, 230. *Zie ook: Visser, Mr. L.E.*
 Hoger Onderwijs, 97-98. *Zie ook: Universiteiten*
 Hollander, Han, 355
 Hollandia-fabrieken (Kattenburg), 307-308, 311, 312; 95, 212, 225
 Hollandse Schouwburg, 158, 282, **285-287**, 306-315, 317, 318, 320, 336, 337, 339, 341 e.v., 349 e.v.; 11, 385; crèche, 11-12; kartotheek, 11; verzorging door Joodse Raad, 286, 311, 339, 349. *Zie ook: Cabaret, Muziek, Toneel.*
 Honduras, 424, 427, 428; 496

Hongarije, 57, 247, 426, 427, 429
 Hongeroedeem, 433, 437, 470
 Hooge en Lage Zwaluwe, 64
 Hoogeveen, 404
 Hooghalen, 262, 404; 296, 300, 361, 362, 372
 Hoogkarspel, 206
 Hoogwoud, 206
 Hoop, A. de, 82, 247-248, 264, 469
 Hoorn, 206, 208, 410; 262
 Hooykaas, Mr. J.P., 92, 436
 Hornhuizen, 303
 Hotels, 103, 149; 111
 Houding, Niet-Joodse, 125-133, 282-283, 515-519. *Zie ook:* Antisemitisme,
 Hulpverlening, Protestacties, Verzet
 Huishoudelijke hulp, 58, 163-166, 240, 350, 366, 474
 Huishoudscholen, 136
 Huisverzorging (Afdeling van de Joodse Raad), 308, 312, 458
 Huiszoekingen, 175
 Huizenvorderingen, 100, 311-314, 321, 336, 416
 Huizinga, Prof. J., 99
 Hulp aan vertrekkenden (Afdeling van de Joodse Raad), 309, 311, 312, 314,
 321, 336, 349, 369, 471, **474-476**, 477, 482, 506; Afri-kanerplein, 470, 481;
 Bachstraat, 482; klereninzameling, 475, 484-485; Lekstraat, 470, 483
 Hulppolitie, 269, 276, 304
 Hulpverlening, 157, 323, 333, 385, 407; 11, 21, 39, 63 e.v., 184-185, 280; falen
 Nederlandse regering, 137-145, 499-500; geallieerd falen, 133-137; in Vught,
 386
 Hunsel, 303
 Hushahn, H., 69, 71
 Huwelijken, 217, 225, 240, 285, 292-293, 315-316, 340, 352, 356, 499; 90-91,
 130
 Huwelijksverbod, 165, **212-215**, 366; 89, 189; arrestaties, 213-215;
 bemoeiingen van de Joodse Raad, 213, 214-215; ondertrouw, 213, e.v.
 Huybergen, 402
 Huygen, Ir. C.J., 152
 Hypotheken, 202-203

I.G. Farben, 422
 Illegale pers, 525; 119, 127, 516, 522
 Impresario's, 157
 Industrie, 190
 Inkomens, 403 e.v., 409, 410, 412
International Military Tribunal. *Zie:* Neurenbergse processen.
 Internationale Rode Kruis, 39, 364, 465, 498
 Interne Informatie, **305-315**, **317-321**, 329, 333, 336, 339, 344 e.v., 349 e.v.,
 367 e.v., 375, 455, 471
 Invaliden, 341, 484, 489; 181, 182, 385, 411
 Invoering Jodenster, **218-231**; België, 219, 225; Duitsland, 219, 225; Frankrijk,
 219, 225, 227, 228; Tsjecho-Slowakije, 219. *Zie ook:* Jodenster.
 Inwoning, 237, 484
 Isolering, 176, 179, 391, 392, 517; 4
 Israël, *Zie:* Palestina

[p. 542]

Istanboel, 49

Italië, 429; 29, 34, 526

'J' op het persoonsbewijs, 67-69, 212, 362, 366, 376, 438, 521; 9

Jacobs, H., 136

Jakob, R. (*Hauptabteilung Soziale Verwaltung*), 179

Janke, W.P.W. (Hoofd van de Persdienst van het Rijkscommissariaat), 146

Japan, 424

Jawischowitz, 347, 349, 481; 419

Joachimsthal, J.S., 108-109

Joachimsthal's Boekhandel, Uitgevers- en Drukkerijbedrijf N.V., 108, 315

'Joden niet gewenst', 76, 409, 410; 111. *Zie ook: 'Voor Joden verboden'.*

'Jodenbegunstigers', 178, 397

'Jodenconferenties', 157-158, 236

Jodenster, 159, 202, **218-231**, 257, 495, 498, 511; 111, 132, 164, 189, 465;

distributie, 222; gevolgen, 231; reactie van de Joodse Raad, 221-222; reacties

van Joden, 228-229; reacties van niet-Joden, 225-228; vervaardiging 221;

vrijstellingen, 230, 438-439; 97, 114. *Zie ook: Invoering Jodenster.*Jong, Aartsbisschop Dr. J. de. *Zie: Episcopaat; Rooms-Katholieke Kerk.*

Jong, Dr. L. de, VII; 141

Joods Lokaal, 149, 218, 307, 309, 312

Joodse Centrale voor Beroepsopleiding, 313, 315, 354, 450-451

Joodse Coördinatie-commissie, 82, 119, 128, 136, 143, 150, 151, 170, 173,

411, 515; 9, 118. *Zie ook: Adviescommissie voor het Onderwijs.*

Joodse Coördinatie-Commissie in Zwitserland, 37-39

Joodse Gemeente, 63, 289

Joodse Invalide, 312, 341-343, 344, 354, 360, 385, 462; 226

Joodse Lyceum te Amsterdam, 140, 254-255, 258, 304, 426, 491, 495 e.v.; 30,

80, 123; te Haarlem, 313

Joodse Raad, 49, **81-84**, 106, 110, 139, 150, 172, 175, 183, 184, 187-189, 196,197, 209-210, 253, 267, 275, 290, **452-526**; 8, 42, 113; Algemeen Secretariaat,453, 456; Apeldoornse Bos, 332; *Beauftragte für die Stadt Amsterdam*, 81-82, 84,

95, 102, 109, 183-184, 186, 189 e.v., 196, 211-212, 237-238, 268, 289;

behandeling verzoekschriften, 470-471; beoordeling, 507-526; besprekingen

met Duitse instanties, 81-82, 95, 102, 122, 124, 145, 152, 167, 170, 213, 215-

216, 217, 220-224, 238-239, 247 e.v., 256, 263, 268, 278-279, 290, 302-303,

332, 353-354, 359, 370, 374-375, 381-382, 434; Centrale Inkoop, 458;

competentie, 170; critiek op, 251, 379, 411, 507 e.v.; Duitse Joden, 464-467,

468-469; Duitse waardering, 353-354, 505, 509-510, 513, 517; emigratie-

afdeling, 468-476; 43, 44; evacuatie naar Amsterdam, 205-211; februari 1941,

83-84, 95; financiering, 500-506; 205; gemengde huwelijken, 212-215, 359-

362; 89, 90-91; ghetto, 397; interne tegenstellingen, 291-294, 318, 370-371,

472-473, 476-477, 525; interventie, 110, 235, 334, 354, 430-431, 434; 114,

116, 180, 181; *Joodse Weekblad*, 106, 108; Juristencommissie, 202; kartho-

theek, 371-372, 463; 11; Kas, 458, 482; leden, 82, 317, 370-371; 260, 498;

liquidatie, 385-387, 391, 451; 231; 'Mauthausen-jongens', 90-92; Nederlandse

Unie, 130-132; Nieuwe Keizersgracht, 463-464, 470; notulen, 82-83, 135-136,

170, 186, 188, 190-192, 194, 239, 246, 248 e.v., 256, 264, 277-278, 452 e.v.,

525; 114, 372; omvang

[p. 543]

apparaat, 290, 370 e.v., 381-382, 454-455; 260, 498; onderduikers, 260;
 onderwijs, 166 e.v., 491-500; oprichting, 81 e.v., 394, 509-510, 515;
 organisatie, 452-507; Portugese Joden, 74, 81; provinciale afdelingen, 170,
 209, 290, 300, 303, 346, 353, 356, **402-416**, 454, 518; razzia's, 145, 256-367
(passim); stempels, **287-297**, 312, 339, 346, 381-384; sterilisatie, 359-361;
 verantwoordelijkheid, 83, 190, 192, 213, 222, 370-373, **508-526**;
 verenigingsleven, 100-203, 163, 484 e.v.; verzet tegen, 251, 457-458; Visser,
 Mr. L.E., 82, 119, 131, 524; 9-11; 155; voorlichting, 128-150, 454 e.v.;
 voorzitters, 81-84, 95, 109, 122, 124, 145, 152, 167, 170, 184, 188, 190, 192,
 196, 210, 213 e.v., 220-221, 230, 247 e.v., 256, 274, 278, 290, 302-303, 332,
 338, 359, 370, 374-375, 381-382, 386-387, 452-506 *(passim)*, **507-526**; 166-167,
 180; vrijstellingen, 163-164, 176, 235, 248, 253, 256, 274-275, **289-297**, 370-
 374, 381-383, 415; waarschuwingen, 94, 187-188, 192, 194, 211, 224, 257,
 273, 287, 341, 356, 368, **473-477**, **517-518**; 10, 118; Weinreblijst, 102-103;
 werkkampen, 175-202 *(passim)*; *Zentralstelle für jüdische Auswanderung*, 151-152,
 160, 166, 167, 208 e.v., 220 e.v., 238-239, 247 e.v., 263, 278, 290, 353-354,
 359, 370, 374, 381-382, 434. *Zie ook*: Arbeidsbemiddeling; Asscher, A.; *Beirat*;
 Blindenhulp; Buitenschoolse Jeugdzorg; Centraal Bureau Commissie
 Geldelijk Beheer; Centrale Assurantie Administratie; Centrale Commissie;
 Centrale Commissie voor het Joodse Onderwijs; Centrale Culturele
 Commissie; Centrale Keuken; Centrale Postafdeling; Centrale
 Voorlichtingsdienst; Cohen, Prof. D.; Commissie Financiële
 Aangelegenheden; Commissie voor Financiële Steun; 'Comité voor Steun';
 Cursussen; Ereraad; Evacuatie-afdeling; *Expositur*; Gemeentelijk Bureau voor
 Joodse Inkwartiering; Huisverzorging; Hulp aan Vertrekkenden; Interne
 Informatie; Joodse Centrale voor Beroepsopleiding; Joodse Coördinatie
 Commissie; Maatschappelijk Werk; Medisch Opvoedkundig Bureau;
 Medische Afdeling; Medische Sportkeuring; Pastorale Commissie;
 Personeelsbureau; Psychiatrisch Consultatiebureau; Schooltoezicht; Sociale
 Dienst; Sociaal Psychiatrisch Bureau; Sperr-commissie; Steun aan niet-
 Nederlandse Joden; Verhuisafdeling; Verhuis- en Reisvergunningen;
 Voedselbereiding Joodse Raad; Voorlichtingsbureau; Zakelijke Belangen. *Zie
 verder onder*: Vught; Westerbork.
 Joodse Raden elders, 508, 514, 516, 517; in Polen, 306-307.
 Joodse Schouwburg. *Zie*: Hollandse Schouwburg.
 Joodse Symphonieorkest, 116, 155, 159, 166-167
 Joodse Vereniging voor Verpleging en Verzorging, 361, 484-491, 505
Joodse Wachter, De, 105, 447
Joodse Weekblad, Het, 61, 82, **104-110**, 155, 157, 196, 315, 339, 344-345, 369,
 381, 483, 513; advertenties, 110, 125, 155, 157 e.v., 224-225, 240-241, 315,
 316, 318, 336, 337, 339, 340, 347, 350, 352, 355, 356, 367, 369, 375, 379, 380;
 artikelen, 155, 156, 337, 352, 380, 381, 471; Duitse bekendmakingen, 112,
 121, 213, 215, 239, 240, 257, 265, 273, 319, 473; familie-berichten, 224-225,
 240, 315, 316, 318, 336, 340, 345, 352-353, 379;

[p. 544]

Joodse Raad, 513, 515, 517; mededelingen van de Joodse Raad, 122, 152,
 163, 211, 213, 234, 238, 320, 337, 346, 347, 350, 352, 356, 375, 380, 460;
 mededelingen over de Joodse Raad, 169, 170, 411, 414, 454, 455, 474;
 oprichting, 106 e.v.; oproepen Joodse Raad, 61, 103, 165, 211, 218, 505;

recensies, 155; redactie, 108-109, 483; waarschuwingen, 94, 108, 187-188, 224, 356, 368, 473-474, 517-518; 118. *Zie ook*: Cursussen; Leon, J. de; Postverkeer.

Joodse Wereldcongres, 39, 40

Josephus Jitta, Prof. A.C., 43

Jud Süs, 100

Judenauffangslager, *Zie*: Vught

Judendurchgangslager. *Zie*: Vught; Westerbork.

Jünger, Ernst, 225; 153

Junne, 303

Juwelen, 233

Kaltenbrunner, E., (*Chef der Sicherheitspolizei und des SD*, 1942-1945), 9; 82, 465, 494

Kampartsen, 431, 437, 446-450, 456

Kampartsen, Joodse; 317-319, 363, 374, 435, 447, 477, 498

Kampbewakers, 433, 452, 521; 237, 427, 429, 441-446, 460. *Zie ook onder*: Vught; *Zie verder*: *Kapo's*.

Kampen (Ov.), 227, 310

Kampen, 46, 420; executies, 416, 427, 437, 453-454; feestdagen, 456, 463, 469, 474; gedragingen, 429-437, 439-442; godsdienst, 458-462; hulp, 39; humor, 457; in Nederland, 509; kinderen, 513; medische verzorging, 435-436; muziek, 413, 448, 453-456; onderwijs, 457-458, 472, 473, 493; ontruiming, 456-457, 478-489; ontvluchtingen, 455, 458; overlevenden, 508; prominenten, 450-451, 456; seksualiteit, 430-431, 443, 493; verzet, 423, 425; voeding, 422, 432-435; vrouwen, 458-462. *Zie ook*: afzonderlijke kampen.

Kampliteratuur, 395, 424, 428, 437-439

Kan, Mr. M.L., 82, 106, 454

Kannibalisme, 469, 483

Kapitalverflechtung, 209, 216

Kapo's, 457; 450-451, 467

Kappers, 237-238, 240, 524

Kapteyn, Prof. J.M.N., 97

Katwijk, 64; 82

Katznelson, M., 449

Kaukasische Joden, 72

Keilson, H., 241, 275

Kempin, O. (*Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des SD, Aussenstelle Amsterdam*), 162

Kentekening, 218-231; huizen, 58-59, 219; in Polen, 219; winkels, 75 e.v.. *Zie ook*: Jodenster

Keren Hajesod, 9

Kerken, 35-38, 143-144, **259-261**, 277, 348, 364; 64, 65, 112, 125, 128. *Zie ook*: Gereformeerde Kerken, Lutherse Kerk, Nederlands Hervormde Kerk, Rooms-Katholieke Kerk.

Kerkrade, 416

Keten, De, 18

Kettmann, George Wilhelm, 80

Kibboets Franeker, 449

Kiel, 242

Kinderen, 12, 61, 122, 135 e.v., 166, 203, 250, 253-255, 286, 306, 312, 314, 322, 326 e.v., 338, 344, 347, 351, 355, 361, 369, 425, 441, 443, 475, 480, 484, 488-489, 494 e.v.; 43, 44, 46, 121, II **122-124**, 156, 162, II **276-281**, 283, 399

e.v., 411, 431-432, 512-515. *Zie ook onder:* Bergen-Belsen; Vught; Westerbork.
 Kindertehuizen, 313; 293
 Kindertekeningen, 490

[p. 545]

Kindertransporten, 385, 389, II **399-403**, 425, 496
 Kisch, Mr. I, 82, 454; 9, 10
 Kledingindustrie, 93 e.v., 190
 Klee, Dr. A., 422
 Kleerekoper, A.B., 354
 Kleffens, Mr. E.N. van, 137, 144
 Kloosterhaar, 303
 Knochen, H. (*Beauftragte des Chefs der Sicherheitspolizei und des SD für Belgien und Nord-Frankreich*), 219, 228
 Knokploegen, 80, 84; 6, 253; liquidaties, 185, 272
 Knolle, Friedrich (plaatsvervangend *Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des SD* 1940-1944), 86, 425
 Knoop, Nell, 157
 Koch, F. (medewerker bij de *Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des SD*), 104, 105, 107
 Koco IJssalon, 84-85; 11
 Kohnstamm, Prof. Ph. H., 44
 Koker, David, 431; 382, 383, 387, 391, 393 e.v., 523
 Kolb, E., 464, 475
 Koloniale Landbouwschool, 227
Kolonie Henneicke, II **179-180**, 194, 205, 261
 Koningin Wilhelmina, 40
 Koningsberger, Prof. V.J., 45
 Koninklijke Bibliotheek, 231
 Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, 162-163
 Koog aan de Zaan, 206
 Koopmans, Dr. J., 37, 364
 Koopmansbeurs, 114
 Koot, Hendrik, 80-81, 84
 Kotting, Mr. A.N., 50, 65, 74
 Kramer, J. (kampcommandant van Bergen-Belsen), 467
 Kramers, Prof. H.A., 163
 Krankzinnigen, 291, 298, 321 e.v., 486; 411
 Kremboon (Kremboong), 185, 202, 303
 Kremer, Dr. J.P., 447-448
 Krouwer, A., 82, 103
 Kruiningen, 415
 Krummbein, Majoor (medewerker van de *Rüstungsinspektion Niederlande*), 95, 97
 Kruyt, Prof. H.R., 44
 Krijgsgevangenen, 254, 288, 368
 Kuiper-Rietberg, Mevrouw H. ('Tante Riek'), 407-408
 Kultuurkamer. *Zie:* Nederlandse Kultuurkamer
 Kunstenaars, 154-159, 171-173; 244
 Kunsthandelaren, 230; 21, 84
 Kunstleven, 154-159, 315. *Zie ook:* Cabaret; Concerten; Kunstenaars; Muziek;

Toneel.

Kunstschaten, 342; 192 e.v., 203-204

Kurort, 122

Kwartjoden, *Zie: Mischlinge*

Kweekscholen, 136, 141, 492 e.v.

Laag Keppel, 138

Laan, Dr. A. van der, 456, 458, 459, 462

Lage Mierde, 303

Lager Onderwijs, 136, 138 e.v., 380, 412, 414, 492

Lagerhuis, 136, 137

Lages, W.P.F. (*Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des SD* - Hoofd van de *Aussenstelle* Amsterdam en *Zentralstelle für jüdische Auswanderung*), 85, 227, 330, 334, 376, 414, 509 e.v., 517; 5, 75, 100, 157-158, 160, II **164-165**, 175, 232; beoordeling Joodse Raad, 509-511, 517; besprekingen met Joodse Raad, 124, 170, 268, 302-303, 374-375, 376, 383, 434, 524; deportaties, 263, 296, 334, 425; *Hausraterfassung*, 193 e.v.; huwelijksverbod, 214-215; invoering ster, 219-220, 227; opdrachten aan Joodse Raad, 206-207, 213, 370; *razzia's*, 301, 308, 414; toezeggingen aan Joodse Raad, 334, 374-375, 376, 383, 434-435; verzoeken van Joodse

[p. 546]

Raad, 122, 145, 206, 209-210, 258, 374, 523

Lakeweg, 303

Landbouw, 189

Landbouwgronden, 120, 123, 125, 128-129; 188-189, 202

Landbouwkundige Hogeschool Wageningen, 45

Landelijke Hypotheekbank, 203

Landelijke Organisatie voor Hulp aan Onderduikers (LO), 407

Landoorlogsreglement, 128, 159

Landsmeer, 206

Landwacht, 179

Lange, F.D. de, 453

Langstadt, F., 390

Laqueur, Prof. E., 44

Laren, 410

Larense Berg Stichting, 488

Lateraanse Concilie, 218

Laufen, 465

Laval, P., 516

Ledden Hulsebosch, C.J. van, 64

Leer, B. van, 154

Van Leer Stichting, 154, 156, 158, 315

Leeuw, Mr. A.S. de, 434

Leeuw, A.J. van der, 186

Leeuwarden, 126, 140, 141, 336, **404**, 493

Lehmann, Dr. A., 387 e.v., 401

Leiden, 195, 345, 347, 348, 410, 493; 82, 242. *Zie ook:* Rijksuniversiteit te Leiden.

Lentz, J.L., 63, 65 e.v., 167; 61, 62, 89

Leon, J. de, **105-107**, 108, 109-110, 196-197, 249, 523

Leraren, 136, 141-143, 169, 191, 410, 491, 495 e.v.

Leugenpropaganda, 263
 Levie, M., 321
 Levisson, A.S., 403; 338
Liberale Weekblad, 75, 130
 Liberia, 425
 Liebenau, 318; 465
 Lier, Mr. S.J. van, 82, 103
 Limburg, 308, **415-416**; 230
 Limburg, Mr. J., 15
 Linde, 303
 Lippmann, Rosenthal & Co, 127, 128, 326, 397, 492, 504, 505, 522; 58, 59, 87, 175, 204 e.v., 219, 222, 238, 311, 334-335, 381; personeel, 206
 Liquidatie. *Zie*: Uitplundering.
 Lissauer, Mr. A.G., 136
 Litten, Dr. M.R., 449
 Lobstein, Dr. J., 321 e.v.
 Lobstein, M., 404
 Lochem, 203
 Lodz (Litzmannstadt), 221, 394
 Loewenherz, Dr. J., 49
 Lompenventers, 195
 Londense regering, 258, 522; 23, 41, 42, 45 e.v., 98, 103, 133, 137-145, 242, 498; archieven, 523; Joodse Adviescommissie, 143; Repatriëringscommissariaat, 138-139, 143, 144, 500.
 Loosdrecht, 450; 13-16
 Luchtbescherming, 18-22, 56
 Lübeck, 163
 Luik, 17
 Lunteren, 251
 Lutherse Kerken, 36, 364; 85, 86
 Luxemburg, 424; 28
 'Lijkencommando's', 416, 423, 452-454, 461
 Lyon, 438
 Lijsten, 98, 99-101, 108. *Zie ook*: Puttkammerlijst; Weinrebljst; Westernenglijsten.

M-Aktion, 193
 Maagdenburg, 475
 Maasdijk, Mr. H.C. van, 216-217
 Maastricht, 416, 493; 31
 Maatschappelijk Werk, 477
 Maatschappelijke Steun, 500-505
 Maatschappij tot Nut voor Israëlieten in Nederland, 485
 Madagascar-plan, 7
 Madrid, 18, 33, 98
 Mahler, Dr. B., 422
 Maidanek, 93; 423, 466

[p. 547]

Makelaars, 126, 129
 Mantinge, 185, 189, 203

Marchant et d'Ansembourg, M.V.E.H.J.M. graaf de, 123
 Marechaussee, 202, 521; 175, 178, 300, 326, 344, 359, 361. *Zie ook:* Politie, Nederlandse.
 Markten, 149, 152-153, 234, 355, 380, 459, 461; 111, 114-115
 Matzes, 106, 114, 269, 397, 456
 Mauthausen, 65, 86 e.v., 125, 144, 145, 180, 215, 221, 230; 233, 234, 256, 273, 435, 522; 114, 120, 391, 410, 421, 422
 'Mauthausen-jongens', 86-94, 145, 276; 9, 145, 146
 Mayer, Dr. E., 325, 331-332, 358, 359, 362, 363
 Mayer, Sally, 41, 42
 Mechanicus, Ph., 229; 119, 229, 292, 304, 316, 330, 337, 339, 341, 342, 345, 349, 350, 355, 358 e.v., 370, 374, 375, 379, 380, 382, 523
 Medemblik, 206
 Medisch Opvoedkundig Bureau, 308, 484
 Medische Afdeling (Joodse Raad), 317, 337, 367, 477, 484
 Medische experimenten, 88; 412, 447-450, 458
 Medische Sportkeuring, 310, 337, 494
 Meerssen, 123
 Meidagen 1940, 10-15, 403
Meldungen aus den Niederlanden, 21, 34, 45-46, 72, 74, 97 e.v., 126, 135, 143, 156; 6, 216
 Mendes da Costa, A.J., 82
 Mengelberg, Prof. W., 115; 132
 Mengele, Dr. J., 456
 Menko, S.N., 406
 Meppel, 235, 236
 Merwedekanaal, 179
 Meubelen, 331, 397, 400
 Meubeltransportverbod, 160, 215-216; bemoeienis van de Joodse Raad, 216
 Meurs, Prof. J.H. van, 34-35
 Meyer, Arnold, 183
 Meijers, Prof. M.E., 43, 363, 439; 22, 499
 Middelbaar Onderwijs, 32-33, 45, 136, **140-142**, 380, 404, 412, 414, 492 e.v.
 Middelburg, 415
 Middelharnis, 138, 307, 410-411
 Middelstum, 402
 Milaan, 526
 Militair Gezag, 501
 Miranda, Drs. D. de, 7
 Miranda, S.R. de, 435
 Miranda del Ebro, 18, 33
Mischlinge, 64-65, 172, 402, 495; 62, 88, 90, 92, 228, 352, 413; huwelijken tussen, 90
Mischlingenheim, 92
 Mishandelingen, 86, 88, 89, 308, 326, e.v., 411-412, 431-436; 32, 105, 181, 264, 386, 387, 391-393, 414, 416, 442-444, 445, 467
 Missie tot opsporing van vermiste personen, 510
Misthoorn, De, 36, 71; 173
 Molengoot, 194, 303
 Monchy, Mr. S.J.R. de, 282
 Monnikendam, 206
 Monowitz, 314, 333, 347, 480, 481; 419, 434, 453; *Bunawerke*, 422
 Montgomery, B.L., 107

Müller, Ir. F.E., 409
 Müller, Heinrich, (Hoofd van de *Gestapo* in het *Reichssicherheitshauptamt*), 8, 9; 146
 Müller-Lehning, H.W., 485
 Münster, W. (*Generalkommissariat für Finanz und Wirtschaft*), 129, 183
 Muiden, 206
 Muiderberg, 122, 138, 356; 220, 231
 Murrelstein, Dr. B., 11-12
 Musea, 149, 154; 111
 Mussert, Ir. A.A., 220, 335, 436-437, 439; 73, 106, 183-184
 Muzelmannen, 436, 449
 Muziek, 114-116, 155-156; 176. *Zie ook onder:* Kampen.

[p. 548]

Naarden, 165, 356, 410; 231
 Naber, Prof. J.C., 163
 Nagel, H.W., 221
 Namen, 26
 Nationaal Front, 130
 Nationaal-Socialisme, 4, 120; 129, 172, 462
 Nationaal-Socialistische Beweging der Nederlanden (NSB), 76, 216, 231, 269, 277, 405, 449; 88-89, 176, 201, 242, 305; ambtenaren, 177, 198, 227; Standpunt t.a.v. Joden, **436-437**; 73; Joodse leden, 63, 230, **436-439**; 66, 84, 126. *Zie ook:* WA (Weer-Afdeling).
 Nationaal Steunfonds, 157; vakgroep J, 258, 276
Nationale Dagblad, Het, 76, 103, 114, 122, 123, 213; 111, 216
 Nationale Jeugdstorm, 230
Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei (NSDAP), 9, 300, 488; 54, 159, 219; in Oostenrijk, 160
 Naumann, Dr. E. (*Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des SD* 1943-1944), 320 (noot), 444; 162, 236
Nederlands Archievenblad, 63
 Nederlands Economisch Instituut, 102
 Nederlands Hervormde Kerk, 32, 143-144, 364; 85, 86. *Zie ook:* Algemene Synode der Nederlands Hervormde Kerk.
 Nederlands-Indië, 451-452
 Nederlands-Israëlitisch Armbestuur, 487, 488, 518
 Nederlands-Israëlitisch Kerkgenootschap, 63, 289, 345, 509, 518.
 Nederlands-Israëlitisch Meisjesweeshuis, 489
 Nederlands Israëlitisch Oudemannen- en Vrouwenhuis, 487
 Nederlands-Israëlitisch Ziekenhuis, 343-344, 384-385, 487
 Nederlands-Israëlitische Hoofdsynagoge, 509
 Nederlands Journalisten Verbond, 70
Nederlands Politieblad. Zie: Algemeen Politieblad.
 Nederlands Verbond van Vakverenigingen, 24
 Nederlandsche Bank, De 55; 100, 168
 Nederlandse Arbeidsdienst, 522
 Nederlandse Arbeidsfront, 217
 Nederlandse Bioscoopbond, 74, 469
 Nederlandse Dagbladpers, 70
 Nederlandse Heidemaatschappij, 181, 182, 195

Nederlandse Journalistenkring, 70
 Nederlandse Kultuurkamer, 171-173; 522
 Nederlandse Meelcentrale, 311
 Nederlandse Omroep, 116, 155; 522
 Nederlandse Rode Kruis, 91, 99, 288, 347, 481; 44, 64, II **130-132**, 396, 411, 499; Informatiebureau, 510
 Nederlandse Spoorwegen, 258, 259, 262, 521; II **370-372**, 403, 524
 Nederlandse Staatscourant, 62 e.v., 99
 Nederlandse Unie, 25, 45, 79, **129-132**, 522; 522
 Nederlandse Volksmilitie, 17, 94
 Nederlandse Zionistenbond, 106; 9
 Nelson, Rudolf, 158, 159
 Neumann, R., 304
 Neurenberger wetten, 28
 Neurenbergse processen, 147-148, 157, 524
 Nicaragua, 424
Niederländische Aktionsgesellschaft für Abwicklung von Unternehmungen (NAGU), 188, 222
Niederländische Grundstücksverwaltung, 128, 129, 396; 202, 203
 Nieuw-Amsterdam, 404
 Nieuw Amsterdams (Joods) Kamer-Orkest, 158, 159
Nieuw Israëlitisch Weekblad, Het, 105; 277
 Nieuwe Niedorp, 206
 Noach, S., 32
 Noord-Brabant, 307, **415**

[p. 549]

Noord-Holland, 169, 204, 206, 350, 353, 355, **410**, 454, 490; 242
 Noordewier, B., 112
 Noordhoff's Uitgeverszaak N.V., 72
 Notarissen, 117-119
 'NSB-Joden', 436-439
 Nunspeet, 122
 Nijgh, Mr. Y.H.M., 65, 74, 76
 Nijkerk, B., 32
 Nijmegen, 239, 310, 493. *Zie ook*: Rooms-Katholieke Universiteit te Nijmegen.
 Nijverheidsonderwijs, 140, 143, 380, 482, 484, 492 e.v., 499

 Obdam, 206
Oberkommando des Heeres, 192
Oberkommando der Wehrmacht, 9
 Ochsenmann, K., 136
 Odessa, 500
 Oeffelt, 402
 Officiële publicaties, 522
 Officieren, 368; 27 e.v.
 Oisterwijk, 138
 Oldenzaal, 144, 310
 Olst, 243
 Olympische Spelen 1936, 5, 6

Ommen, 122, 180, 430, 436; 129
Omnia Treubandgesellschaft, 219-220, 222, 521
 Omkoping van Duitsers, 466; 54, 61, 103
 Onderduik, 273, 322, 325, 332, 366, 367, 371, 403, 406, 441, 449, 520; 53, 80, 101, 177, 232, II **241-283**; aansporing tot, 103, 108-109, 248, 385; adressen, 251, 296; 244, 251 e.v.; dagboeken, 523; in Duitsland, 242; financiering, 252, 253, 258, 276; gastheren, 251 e.v.; hulpverlening, 243-245, 248 e.v.; Joodse houding, 268-272; kinderen, 11-12, 122, 124, 276-281, 283, 314, 512-513; literatuur over, 241; omstandigheden, 255 e.v., 262-263; omvang, 379; 243 e.v.; ontrading Joodse Raad, 260; onwil, 254-255; opsporing, 379, 407, 409; 48, 113, 245, 253, 255, 261, 264, 265; Palestina-pioniers, 12-16, 265; pleegouders, 255; 253, 513; roofmoord, 261; schuilplaatsen, 262-269; sexuele spanningen, 267, 272; sterfgevallen, 274-276; steun uit Zwitserland, 39, 40; terugkeer, 508, 510; vervoer, 248 e.v.; verzorging, 274; zwangerschap, 273, 276.
 Ondernemingen, 206-223; aantallen 222; arisering, 214, 216-217, 219, 222; beheer, 208-209; liquidatie, 219. *Zie ook*: Uitplundering.
 Onderwijs, 72, **135-144**, 279, 313, 367, 368, 379-380, 412, 414, 425, 443, 482, 483, **491-499**; 9
 Onderwijsafdeling (Joodse Raad), 355, 491 e.v., 505
 Ongesperden, 291 e.v., 347
 Onroerende goederen, 189, 202, 203
 Onstwedde, 139
 Ontslagverordening, *Zie*: VO 198/1941.
 Ontsterring, 161, 205, 228, 235 e.v.
 Oorlogsmisdaden, 137
 Oorlogspiegelkinderen, 514. *Zie ook*: Pleegkinderen.
 Oorlogsschade, 113
 Oort, Prof. J.H., 163
 Oostenrijk, 157 e.v., 165, 166
 Oostenrijkers, 27, 48, 332; 157-158
 Oosterbeek, 279
 Oosthoek, Ds. W., 113
 'Oostjoden', 429, 457, 488
 Oostzaan, 206
 Openbare leeszaal, 103, 211; 111
 Ophalen (uit de huizen), **276-284**, **298-314**, 318 e.v., 333, 336 e.v., 343 e.v., 353 e.v., 367 e.v., 375, 403, 414-415, 477; 104, 176, 178, 181-182, 523
 Opperrabbijnen, 90, 196, 317, 334, 402, 403, 412, 413; 40, 471-472
 Ordetekens, 220; 116
Ordnungspolizei, *Zie*: *Grüne Polizei*
 Organon N.V., 111

[p. 550]

Orvelte, 185, 189
 Oss, 139, 493
 Ossedrijver, B., 159
 Ottenstein, Dr. H., 291, 294, 295, 307, 309 e.v., II **312-314**, 316 e.v., 364, 373, 379
 Oud-Beijerland, 411
 Oud-Katholieke Kerk, 364

Oude Pekela, 403, 485-486
 Ouden van Dagen, 269, 271, 278, 280, 282 e.v., 294, 298, 300, 303, 306, 312, 321, 336, 339 e.v., 343-344, 346, 353, 410, 415, 475, 480, 484, 486 e.v.; 122, 182-183, 319, 385, 386, 411
 Ouderkerk, 356; 231
 Overveen, 206
 Overijssel, 169, 310, **406-407**

 Pakketten, 336, 349, 351, 367, **352-353**; 39, II **130-131**, 144, 237, 302, 426, 434
 Pakkettencommissie, 131-132, 143-144
 Palache, Prof. J.L., 44, 82, 145; 74
Palästina, 430. *Zie ook*: Ellekom.
 Palestina, 252, 446, 450, 472; 13, 14, 43 e.v., 134, 510, 515
 Palestina-certificaten, 43-49, 465
 Palestina-pioniers, 252, **448-451**; II **12-16**, 45, 265
 Pamplona, 18
 Panheel, 402
 Papekop, 402
 Parachutisten, 17
 Paraguay, 424, 428, 429; 465, 496
 Parken, 149, 150; 111
Parool, Het, 84, 125, 446; 8, 126, 127, 182, 255, 402
Parteikanzlei, 150, 210, 211, 213
 Partizanen, 29
 Parijs, 219-220; 31-32
 Paspoorten, *Zie*: Zuidamerikaanse passen.
 Pastorale Commissie, 308, 369
 Pelkwijk, Mr. G.A.W. ter, 112
 Pensioenraad, 510
 Pensions, 149, 150-151
 Periodieken, 522
 Pers, 69 e.v., 104 e.v., 111, 216, 226, 227
 Persgilde, 522
Personalakten, 523
 Personeelsbureau van de Joodse Raad, 458
 Persoonsbewijzen, 59, 67 e.v., 212, 376; vervalsingen, 108, 251; 246, 247
 Petgat, It, 197, 303
 Philipsfabrieken, 98, 390, 403
'Philipsjuden', 98, 404
 Pinkhof, S., 108, 109
 Plantsoenen, 150; 115
 Pleegkinderen, 483, 489; 512-515
 Plekker, S.L.A., 103-104
 Poelje, Prof. G.A. van, 72, 114
 Pogroms, 5, 6, 14, 15, 16, 35, 78; naoorlogs, 517
 Polak, Dr. Henri, 24, 340
 Polak, Mr. J.L., 143
 Polak, Prof. Leo, 96-97
 Polak, Prof. N.J., 102
 Polak Daniels, Dr. A., 40, 484
 Polak Daniels, Prof. L., 15
 Polen, 7, 189, 203, 259, 271, 306-307, 319, 428, 431; 41, 120, 135, 142, 143,

517

Politbureau, 137

Politie, Amsterdamse, 69, 71, 83, 86, 237, 251, 277, 302; 6, 63, 162, 175 e.v.; Bureau Joodse Zaken, 177, 180. *Zie ook:* Politiebataljon Amsterdam (PBA).*Zie verder:* Politie, NederlandsePolitie, Duitse, 5, 16, 85, 111, 124-125, 145, 251, 277, 302, 328-329, 406; 24, 103, 158; Nederlandse leden, 175-176, 180. *Zie ook:* *Griene Polizei*;*Sicherheitsdienst*; *Sicherheitspolizei*.Politie, Nederlandse, 69, 230, 348, 432; 128, 158, 162, II **175-182**, 199-200, 244, 326; collaboratie, 125, 265, 277, 521; Duitse opdrachten, 145, 168, 222-223, 251,

[p. 551]

258-259, 261-262; 177; hulp aan Joden, 86, 302, 407; 87, 276; onderduik, 177; razzia's, 301-302; verzet, 304-305; 177 e.v.. *Zie ook:* Gevolmachtigde voor de Reorganisatie van de Nederlandse Politie; Hulppolitie; Politie, Amsterdamse; Politiebataljon Amsterdam.

Politie Bataljon Amsterdam (PBA), 176, 179

Politie Opleidings Bataljon, 176

Politieke gevangenen, 139, 144

Polizeilicher Arbeitseinsatz, 246, **247-249**, 254; 410*Polizeiliches Durchgangslager Amersfoort*, 214-215, 227, 404, 430, **433-435**; 129, 280, 296, 298, 421

Portugal, 10, 227; 18, 19, 33, 74-75, 76, 79, 81 e.v., 144

Portugees Israëlitisch Ziekenhuis, 359

Portugees-Israëlitische Gemeente, 74, 509

Portugees-Israëlitische Synagoge, 230, 274

Portugese Joden, 290, 352, 358, 386; 63, II **72-83**, 86, 108, 229, 441, 465, 496

Pos, W. Ph., 498

Posterholt, 402

Posthumus, Prof. N.W., 63, 163

Postverkeer met de kampen, 249, 333, 337, 345 e.v., 349 e.v., 355, 356, 368, 375, 380, **478-481**; 121, 130-132, 426; richtlijnen, 479; 465. *Zie ook:* Contact met de kampen.

Postzegelzaken, 170

Praag, 166, 168, 219

Praag, Elias van, 157

Praag, S. van, 6

Predikanten, 364; 85, 113

Prerik, De, 303

Prins, Mr. M.I., 82

Proletariaat, 79, 82, 153, 178, 190, 191, 296, 373, 409, 410, 458, 459, 525; 7, 94, 190, 353

Proosdij, Mr. J. van, 65, 70, 74, 81

Propria Cures, 44

Protectacties, 33-38, 142-144, 157, 260-261, 364-365, 405-406; 113, 132

Protestantse Joden, 84-87, 94, 353, 361, 498

Protestantse Kerken, 88, 91. *Zie ook:* diverse kerkgenootschappen.

Provinciale Staten van Noord-Holland, 509

Provincie, 195, 203-211, 346, 350-351, 353-354, 397, **401-416**; 62, 235; ontruiming, 346, 350-351, 415; 383, 386

Provocatie, 65

Psychiatrisch Consultatie-Bureau, 308, 478
 'Pulsen', 198, e.v.
 Putten, 122, 310
 Puttkammer, E.A.P., 99-100
 Puttkammerlijst, 99-100
 Pyreneeën, 14, 18, 19, 26, 31, 33

Quakers, 246
 Quay, Prof. J.E. de, 26, 130-132
 Quislings, 516

Raad van Rechtsherstel, 102
 Raalte, Albert van, 116, 155
 Raamsdonk, 415
 Rabbinaal toezicht, 216
 Rabl, Dr. K.O. (*Generalkommissariat für Verwaltung und Justiz*), 58, 59, 117, 153, 161; 158
 Rademacher, F. (*Auswärtiges Amt*), 94, 246, 383; 146
 Radio Oranje, 259; 23, 48, 142, 145
 Radio-cabaret 'Paulus de Ruyter', 173
 Radiotoestellen-inbeslagname, 112-113, 376, 521; Westerbork, 324-325
 Rahm, K. (Kampcommandant van Theresienstadt), 11, 167, 490, 498

[p. 552]

Rajakowitsch, Dr. E. 57, 58, 167-169
 Randwijk, H.M. van, 7
 Ranitz, Jhr. mr. S.M.S. de, 172
 Rapport-Dentz, 134, 137 e.v., 142
 Rassenschande, 164, 215; 87
 Rauter, H.A. (*Generalkommissar für das Sicherheitswesen en Höhere SS-und Polizeiführer*), 27, 67, 86, 161, 200, 249-250, 323, 353, 438, 509; 5, 61, 145, 149, 154-155, II **158-159**, 160, 163, 521; 'Barnevelders', 440, 444, 446, 447; berechting, 348; 154, 159; Calmeyer, Dr. H.G., 56-57; deportaties, 92, 93, 145-146, 262, 263, **276-277**, 298 e.v., 302; 297; februari 1941, 81, 85, 86, 95; gemengd gehuwden, 88, 89, 91, 236; ghetto, 393-396; inbeslagname radio's, 112-113; Jodenster, 220, 222, 230; kamp Vught, 384, 396-397; 'Mauthausenjongens', 87, 92; 8-9; Nederlandse politie, 145; 175, 180; Portugese Joden, 79 e.v.; registratie personen, 60, 64; 'Rüstungsjuden', 94 e.v.; Seyss-Inquart, Dr. A., 157-159, 163; sterilisatie, 357; uitplundering, 123; vrijstellingen, 438; 21, 24, 86, 132. *Zie ook*: Bekendmakingen van Rauter.
 Ravensbrück, 93, 408; 460
 Razzia's, 89, 174, 231, 245, 247, 255, 403, 414; 155-156, 163; 22-23 februari 1941, 85-86; 11 juni 1941, 123-125, 449, 513, 524; 13-14 september 1941, 144-146, 405, 408, 513; 14 juli 1942, 256-258; 2 augustus 1942, 84-85; 6 augustus 1942, 268-273; 9 augustus 1942, 274-275; 2-3 oktober 1942, 300-305, 338, 415, 477; 176, 297; 26 mei 1943, 369, 373-374, 483, 495; 225; 20 juni 1943, 375-379, 483; 225; 23 juli 1943, 382; 29 september 1943, 385-387, 391, 467; 287; 1-2 februari 1944, 81-82.
 Rechterlijke macht, 521
 Rechtsfront, 438
 Referat IV B 4, - Berlijn, 8-9; 149, 160, 166, 224; - Den Haag, 212; 162, 169,

373, 374

Regeringsvertegenwoordigers in het buitenland, 32-36

Reggio, 29

Registratie, 112, 517, 521; archieven, 17; bibliotheken, 17, 146-148;

deportaties, 467, 469-470; fietsen, 233-235; ondernemingen, 54 e.v.;

personen, 58 e.v., 408, 416; 51-52, 57, 509; schoolkinderen, 136; sieraden,

234-235; vaartuigen, 233; voertuigen, 233; vermogens, **127-128**, 230, **232-234**;

werklozen, 179

Reichsgesetzblatt, 219

Reichskristallnacht, 5, 6, 437

Reichsinnenministerium, 88

Reichssicherheitshauptamt (RSHA), 8-9, 216, 357, 423, 424, 444, 446, 479; 21

e.v., 46, 48, 59, 75, 82, 88, 97, 146, 149, 160, 169, 189, 224, 236, 384, 412,

465. *Zie ook: Referat IV B 4*

Reichsvereinigung der Juden in Deutschland, 91

Reichswirtschaftsministerium, 22

Reichszentralstelle für jüdische Auswanderung, 7, 508; 166

Reis- en Verhuisvergunningen (Afdeling van de Joodse Raad), 166-169, 481-482

Reisverbod, 164

Reisvergunningen, 152, 166, 211, 481-482

Remonstrantse Broederschap, 364; 85

Repatriëring, 424 e.v., 474; 244, 500-502; België, 501; Frankrijk, 501;

hulpverlening, 511; ontvangst, 501-502; reacties van niet-Joden, 197, 501-502

Repetitoren, 113

Represailles, 85-86, 123-125, 334-335; 177

[p. 553]

Residentieorkest, 115, 155

Restaurants, 76-77, 103, 149; 111

Rheden, 138

Ribbentrop, J. von, 150, 162

Riel, A.P.M. van, *Zie: Gewestelijk Arbeidsbureau Hengelo.*

Ritueel slachten, 22-24, 217

Ringers, N.V. Cacao- en Chocoladefabriek, 216

Rodegro, H. (*Referent für Soziale Fragen des Beauftragten für die Stadt Amsterdam*),

178, 183-184, 186, 189 e.v., **193**, 194, 213, 268; 162

Roemenië, 57, 247

Roermond, 493

Roet, S., 477

Rombach, J.A. (*Referent van de Beauftragte für die Stadt Amsterdam*), 211, 213, 505

Rome, 526

Rood, J., 389

Rooms-Katholieke Joden, 84-85

Rooms-Katholieke Kerk, 143, 261, 364

Rooms-Katholieke Universiteit te Nijmegen, 45

Roosevelt, F.D., 137

Rosen, Willy, 158; 347, 348

Rosenberg, Alfred, 147; 191 e.v.

Rosenberg, M., 389

Ross, Dr. W.F. (*Beauftragte für die Provinz Friesland*), 404
 Rost van Tonningen, Mr. M.M., 52, 53; 184, 201, 216, 353
 Rothmund, Dr. H., 35-36
 Rotterdam, 52, 114, 181, 239, 400, 410, **413-415**, 420; 104, 162, 231;
 deportaties, 306, 310, 313, 340, 353, **414-415**; 81; Joodse Raad, 356, 410, 414,
 454; onderwijs, 140, 141, 493. *Zie ook*: Economische Hogeschool te
 Rotterdam.
 Rubinstein, W., 497
 Rudelsheimstichting, 488
Rückstellungen, 374. *Zie ook*: *Rückstellungslisten*; Stempels.
Rückstellungslisten, 61, 62, 96, 340, 373 e.v.; 'Platzgen', 373, 381
Rüstungsinspektion Niederlande, 279, 307; 94 e.v., 521
Rüstungsjuden, 195, 238, 279, 290-291, 307-308, 345; II **93-99**, 225, 386; in
 Vught, 97, 98
 Rüter, Prof. A.J.C., 526
 Rugzakken, 240, 241, 284, 315-316, 339
 Rusthuizen, 151, 164, 271, 282-283, 307, 313, 317, 320, 337, 339, 345, 412,
 488, 518; 115, 129
 Rutgers, Mr. J., 75
 Ruwiel, 402
 Rijksarbidsbureau, 181, 186, 187, 195, 300, 303
 Rijksbureau voor Chemische Producten, 216
 Rijksbureau voor Diamant, 522; 224 e.v.
 Rijkscommissariaat, 149-151, 157, 222; archief, 521
 Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandse gebied, *Zie*: Seyss-Inquart,
 Dr. A.
 Rijksdienst voor de Werkverruiming, 177, 181 e.v., 193, 195; in Friesland,
 196
 Rijksinspektie van de bevolkingsregisters, 61 e.v., 351, 416; 57, 59, 61, 62, 85,
 89, 127, 171, 236
 Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie, VII, 51, 439, 515; 109, 141, 186,
 521-526; archieven, 521-522; bibliotheek, 522
 Rijkskanselarij, 150
 Rijksmagazijn voor Geneesmiddelen, 317
 Rijkstextielbureau, 170, 522
 Rijksuniversiteit te Groningen, 45, 96-97, 99
 Rijksuniversiteit te Leiden, 34, 43-44, 98-99
 Rijksuniversiteit te Utrecht, 44

 Sabbath, 184, 185, 204, 221, 247, 277, 299, 300, 431; 254, 274, 364, 385

[p. 554]

Sabotage, 94, 95, 180, 371; Duitse maatregelen, 233, 234, 238
 Sachsenhausen, 97; 227, 391, 421, 431-432
 Saint-Saëns, Camille, 155, 156, 158, 159
 Salomonson, Herman (Melis Stoke), 69
 Saloniki, 439, 472
 San Domingo, 424, 448, 471
 San Salvador, 465, 496
 Santpoort, 332
 Sarlouis, L.H., 81, 523, 525

Sartre, J.P., 128-129, 149
 Sauckel, F. (*Bevollmächtigter für den Arbeitseinsatz*), 95
 Schade-Enquête-Commissie, 512
 Schaffelaar, Kasteel de, 440 e.v., *Zie ook*: Barneveld.
 Schagen, 206
 Schalkhaar, 176, 179
 Schaper, Dr. B.W., 73
 Scheepvaart, 189
 Schellenberg, A.W. (*Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des SD - Zentralstelle für jüdische Auswanderung*), 378; 20, 151
 Schelluinen, 402
 Scheps, J.H., 35; 370
 Schermerhorn, 206
 Scheveningen, 121; 104. *Zie ook*: Strafgevangenis Scheveningen.
 Schiedam, 306, 310, 411
 Schilders, 158
 Schiphol, 235, 237
 Schirach, B. von, 182
 Schlesinger, K., 291, 295, 307, 336, II **359-360**; transporten, 356 e.v., 359, 379
 Schmidt, F. (*Generalkommissar zur besonderen Verwendung*), 77, 112, 121, 268, 408, 409; 111, 149, 158, II **159-160**; 'Barnevelders', 440, 444, 446; deportaties, 181, 258, 369; 297; *Dienstbesprechungen*, 17, 22, 159, 181; ghetto, 393-396; 'Mauthausen-jongens', 90, 91; redevoeringen, 266-267; vrijstellingen, 438; 78, 95, 159-160
 Schneider, Dr. E. (*Beauftragte für die Provinz Gelderland*), 408
 Schöngarth, Dr. K.G.E. (*Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des SD 1944-1945*), 60, 162
 Schol, Kapitein Jac., 314, 326, 328-329
 Scholen, 37, 45, **136-143**, 224, 289, 308, 494, 518
 Scholten, Prof. P., 33
 Scholtens, Mr. A.L., 23, 24, 178
 Schooltoezicht, 478
 Schoorl, 206, 430, 435-436
 Schouwburgen, 103, 149; 111
 Schrieke, Prof. J.J., 118, 145, 212, 213; 175, 229
 Schroeder, Dr. W., *Zie*: *Beauftragte für die Stadt Amsterdam*.
 Schrijver, N., 497
 Schulman, D., 158
 Schuschu, *Zie*: Simon, Joachim.
 Schut, 't, 303
Schutzhaft, 383
Schutzmacht Zweden, 93-94; 145-148, 465
Schwarz-Aktion, 98
 Secretarissen-Generaal, 50, 72, 87, 92, 113-114, 124, 130, 145, 208, 365, 394, 449, 522; 8, 128, II **174-175**; aanstellingsverbod ambtenaren, 26-29, 179; Apeldoornse Bos, 323-324; archief, 523; emigratie, 22; ghetto, 394; 'Mauthausenjongens', 87, 92; 8; notulen, 23, 26, 27, 39, 47, 87, 114, 449; 229; ontslag ambtenaren, 29, 37, 39, 41, 47 e.v.; ontslag uit vrije beroepen, 115-118; registratie personen, 59; ritueel slachten, 23; sterilisatie, 365.
 Seeligmann, Dr. I.L., 367
 Selecties, 414-415, 424-425, II **436-441**, 442, 456.
 Sellingerbeets, 303
 Sellmer, H.O.A.E. (*Beauftragte für die Provinz Drente*), 405

Sevenum, 303

[p. 555]

Seyss-Inquart, Dr. A. (Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandse gebied), 17, 22, 58, 105, 115, 129, 236, 300, 323, 334, 335; *93, 149, 153*, II **156-158**, 160, 521; aanmelding personen, 61, 68-69; afstammingsonderzoeken, 58; 'Barnevelders', 440, 444 e.v.; 228; *Beauftragte des Reichskommissars für die Stadt Amsterdam, 162-163*; berechting, 524; deportaties, 302; emigratie, 22, 24; *Endlösung der Judenfrage, 157, 167* e.v.; gedoopte Joden, 86, 158, 228; gemengd gehuwden, 88, 91, 158, 228, 236; ghetto, 207, 208, 393-397; intreerede, 16-17, 35-36; 'Mauthausenjongens', 86, 92; Nederlands bestuur, 48, 50; 176; onderwijs, 97, 137, 145; ontslag ambtenaren, 48 e.v.; plundering, 192, 193; Portugese Joden, 76, 79, 80, 83; protesten aan, 33, 35, 36, 39, 48, 364-365; 91, 130; Rauter, H.A., 157, 159, 163; Schmidt, F., 157; sterilisatie, 357, 364; verzoekschriften aan, 69, 437-438; 129, 353; werkkampen, 181.

Shanghai, 392

Sicherheitsdienst (SD), 95, 223, 265, 348, 415; *93, 230*

Sicherheitspolizei, 83, 86, 102, 112, 149, 168, 256 e.v., 448, 449, 480; *57, 93, 163, 168, 176, 224, 383*. Zie ook: Harster, Dr. W.; *Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des SD*.

Sieraden, 331, 342, 384; *203-204, 276*; inlevering voor emigratie, 100

Silezië, 419

Simon, Joachim, *12-13*

St. Maarten, 206

Sittard, 493; *501*

Slagerijen, 217-218, 461-462

Sleutelmannen, 385; *194*

Sloterdijk, 179

Slottke, Gertrud (medewerkster aan het *Referat IV B 4* van de *Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des SD*, Den Haag), 230, 358, 438, 444; *42, 46, 74, 80, 96*, II **163-164**

Sluys, Dr. D.M., 82

Sluyser, M., *137, 142-143*

Sluzker, Dr. E., 206, 223, 239, 247, 275, 278, 279, 332, 353, 370, 397, **464-465**; *46, 47*; interventie, 275, 464-467

Smilde, 404

Smit, Arend, *253*

Sneek, 404

Snouck Hurgronje, Jhr. mr. A.M., 26

Snijder, Prof. G.A.S., 74

Sobibor, *119, 400, 422*, II **424-426**, 466; transporten naar, *400, 402, 412, 424-426*

Sociaal-Paedagogisch Bureau, 308, 315, 344, 484, 494

Sociaal-Psychiatrisch Bureau, 316, 484

Sociale Dienst, 311, 312, 346, 375, 458

Sociale uitkeringen, 183, 313

Sociale Zaken (Joodse Raad), 311, 312, 314, 337, 346, 351 e.v., 367, 368, 458, 482-483

Soep, A., 82

Soep, H., *226-227*

Soest, 253
 Sommer, M. (*Vierjahresplan*), 521 *Sonderbehandlung*, 153, *Zie ook*: Vergassingen;
 Executies
Sonderreferat Juden (SR 'J'), 169
 Sosnowitz, 306
 Sowjet-Unie, 428; 133, 136; inval, 6, 7, 125; 211; Joden, 426
 Spaanse burgeroorlog, 6
 Spanier, Dr. F.M., 363, 433; 303, 304, II **318-319**
 Spanjaard, Albert, 154
 Spanje, 10, 429, 450; 14, 18, 19, 29, 33, 79, 82

[p. 556]

Speer, Alfred (*Reichsminister für Bewaffnung und Munition*), 94
 Sperr-commissie, 291 e.v.
 Sperrren, 313, 324, 336, 345, 356 e.v., 373 e.v. *Zie ook*: Stempels
 Speijer, Dr. E.A.M., 443
 Speijer, Dr. N., 323
 Spier, E., 150, 192 (noot), 469
 Spier, Jo, 439; 490
 Spitzen, Mr. D.G.W., 365
 Sport, 154, 172, 234, 366, 494; 111, 113, 115
 Sportbeoefeningsverbod, 154, 366, 494; 113
 SS (*Schutzstaffel*), 159; archieven, 523
 SS, Nederlandse, 301, 304, 348, 433; 176, 265, 386
 SS-Politie-school, 430; 176, 179
SS-Rasse- und Siedlungshauptamt, 82
SS-Wirtschaftsverwaltungshauptamt, 383
 Staatstoezicht op Krankzinnigen en Krankzinnigengestichten, 323
 Stadskanaal, 202
 Stalingrad, 4
 Statenloze Joden, 204 e.v., 247, 312, 392, 420, 427; 354, 368, 478
 Stations, 111
 Stedum, Marianne van, 399-400
 Steenwijk, 202; 249
 Stein, Edith, 261
 Stempel 10 000-20 000, 290; 81
 Stempel 20 000-30 000, 290; 86
 Stempel 40 000, 290; 101
 Stempel 60 000-80 000, 290; 94, 95
 Stempel 100 000, 291; 91
 Stempel 108 000, 91
 Stempel 120 000, 383-384, 400; 98
 Stempels, 251, 279, **287-297**, 305, 376, 379, 381, 465, 488, 520; 99;
 diamantbewerkers, 224 e.v.; negeren van, 307, 309 e.v., 337, 339, 344 e.v.,
 349, 350; nummering, 290-291; opheffing, 293; 373, 381, 383; Portugese
 Joden, 79; verdeling, 291-297, 449. *Zie ook*: *Rüstungsjuden*;
 Wehrmachtstempels; Joodse Raad-stempels; Calmeyer-lijst.
 Sterilisatie, **357-366**, 490; 448-449
 Steun aan niet-Nederlandse Joden, 308
 Stichting Joodse Arbeid, 448, 482, 484
 Stichting tot verdediging van de Culturele en Maatschappelijke Rechten der

Joden (SJR), 7
Stimmungsberichte, 394
 Stiphorst, 402
 Stokvis, Mr. B., 71, 139, 143
Storm-SS, 38, 121, 130, 205, 226, 444; 173
 Straathandel, 152-153, 188, 236, 410; 190
 Strafgevallen, 339, 349, 412, 413, 468-469, 520; 105, 161, 233, 260, II 315
 Strafgevangenis Scheveningen, 111, 308, 348; 106. *Zie ook*: Scheveningen
 Strafkampen, 197, 201, 430
 Strak, J.L., 231
 Strandverbod, 121-122, 149
 Streicher, Julius, 437, 510
 Studenten, 34, 97-99, 140, 141, 162; 244; numerus clausus, 97
 Studenten-corpora, 162
 Stüler, Dr. C. (*Generalkommissariat für Verwaltung und Justiz*), 28, 64, 323; 52
Stürmer, Der, 71, 437, 452
 Stuijzand, 185, 303
 Stuldreher, C.F., VII
 Stutthof (Danzig), 235
Subkommissar des Reichskommissars für die Judenfrage, *Zie*: Harster, Dr. W.
 Süskind, W., 466, 11-12
 Süsskind, R., 388, 398
 Suriname, 25, 141
 Swaap, Sam, 115
 Swalmen, 123
 Sijes, B.A., VII, 94, 95; 524
 Synagogen, 16, 209, 212, 285, 412, 413, 490; 229, 231, 274, 509; vernielingen, 229

[p. 557]

Tagungen der Judenreferenten in Berlijn, 219
 Talmoed, 432
 Tandartsen, 117-118, 410
Tarnung, 4, 7, 8, 189, 263; 153, 207, 410, 423, 425-426
 Tauber, Dr. J., 422
 Technische Hogeschool Delft, 43-44, 98
 Tegelen, 416
 Telders, prof. B.M., 32, 34, 43
 Telefoonverbod, 238-239, 366, 522
Telegraaf, De, 70, 213, 227; 293
 Tenkink, Mr. J.C., 75, 117, 118
 Terborg, 138
 Theater van de Lach, 158
 Theresienstadt, 351, 481; 22, 99, 237, 465, 466, II 490-500, 526;
 ‘Barnevelders’, 445-447; 86; bevrijding, 36, 282, 498-499, 508, 512; gedoopte
 Joden, 86-87; inrichting, 492 e.v.; ligging, 492; pakketten, 130, 434, 499-500;
 Portugese Joden, 82, 83, 86; postverkeer, 306, 314, 333, 349, 351;
 prominenten, 493, 495; schijnghetto, 490-491; transporten naar, 438-439,
 524; 86, 372, 496, 497; transporten naar Auschwitz, 500; 491, 492, 494, 497-
 498; uitwisseling, 46
 Thüringen, 210-211

Thijn, Suzanne van, 26
 Tiel, 407; 243
 Tilburg, 415, 493
 Tillard, P., 90
 Tittmoning, 465
 Todtmann, H., 290
 Toneel, 155, 156-157, 224. *Zie ook onder:* Westerbork.
 Trams, 238, 240, 261-262, 287, 347, 366, 395, 399, 521; 116, 235, 292
 Transporten, 120, 136, aankomst, 408-409; aantallen, 373-374; bagage, 316, 372, 374; begin, 295 e.v., 303 e.v., 336; behandeling, 409; Bergen-Belsen, 465-466; levensmiddelen, 374; kinderen, 123, II 377; ontvluchtingen, 408; overzicht, 411-413; reis, 407-409; samenstelling, 296 e.v., 303 e.v., 356 e.v., 372-381, 385-386, 391, 398-399, 401-404; straftransport, 329; vertrek, 378-381. *Zie ook:* Trein, De.
 Treblinka, 93; II 423, 466, 517
 Trein, De, 288, 290, 370-381; inrichting, 263, 333, 372, 380-381
 Treinen, 238, 262, 366
Treuhänder, *Zie:* Verwalter.
 Tröbitz, 477, 478
Trouw, 127
 Trouwringen, 233, 234
 Tsjechoslowakije, 428; 166
 Tuberculose, 434
 Turkije, 426
 Twente, 92, 144
 Twilhoek, 303
 Tijn-Cohn, G. van, 222, 237, 370, 469, 471-472, 474 e.v.; 43, 44, 109, 168
 Typhus, 435, 451, 475, 476, 498, 499

 Uitgebreid Lager Onderwijs, 136, 140, 492 e.v.
 Uitgeest, 206
 Uithoorn, 206
 Uitplundering, 120, 127-129, 146-148, 154, 170, 209, 230, 232-235, 252, 330-331, 342-343, 386, 397, 427, 517, 521; 161, II 186-223, 511; door Nederlanders, 195 e.v.; huisraad, 191 e.v., 312; inlevering, 202; naoorlogse schadevergoeding, 511-512, 518; ondernemingen, 188; richtlijnen, 187 e.v. *Zie ook:* Registratie.
 Uitwisseling, 425, 428; 42-49, 79, 83, 86, 141, 295, 311, 363, 465, 467
Umsiedlung, *Zie:* Evacuaties; Theresienstadt.
Unie, De, 130
 Universiteiten, 33 e.v., 43, 97-99, 141. *Zie ook:* Economische Hogeschool Rotterdam; Gemeentelijke

[p. 558]

Universiteit van Amsterdam; Landbouwkundige Hogeschool Wageningen; Rooms-Katholieke Universiteit te Nijmegen; Rijksuniversiteit te Groningen; Rijksuniversiteit te Leiden; Rijksuniversiteit te Utrecht; Technische Hogeschool Delft; Vrije Universiteit van Amsterdam.
Unternehmen Bernhard, 421-422
 Uruguay, 424
 Utrecht (provincie), 350, 353, 356, 409-410, 454, 490; 112
 Utrecht (stad), 75, 77, 140, 141, 205, 239, 353, 356, 401, 409-410, 420, 454,

493; 112, 177, 231, 298. *Zie ook:* Rijksuniversiteit te Utrecht.
Utrechtse Academische Ziekenhuis, 269

Vaart Smit, Dr. H.W. van der, 69, 96

Vaartuigen, 233; 202

Vakbeweging, 370, 371

Varsseveld, 138

Vedder, Dr. A., 415, 416

Veemarkten, 126-127, 149

Veen, Gerrit-Jan van der, 428

Veenendaal, 409

Veghel, 241

Veilingen, 149, 151; 111

Veldhuizen, 402

Velde, I. van der, 136, 491, 492

Velde, mr. J.J. van der, 490

Veluwe, 30, 242, 251

Velzerbeek, 12

Venetië, 526

Venezuela, 424

Venlo, 416, 485; 389-390

Venray, 416

Verboden, *Zie: Voor Joden verboden; Alleen voor Joden toegankelijk; Joods Lokaal;*

Verbodsbepalingen; Chicanes.

Verboden boeken, 71 e.v.; 113-114

Verbodsbepalingen, *Zie: Ambtenaren-aanstellingsverbod; Ambtenaren-ontslag; Autoverbod; Bekendmakingen van Rauter; Beroepsuitoefening; Economische uitsluiting; Huwelijksverbod; Meubeltransportverbod; Ritueel slachten; Sportbeoefeningsverbod; Strandverbod; Telefoonverbod;*

Verhuisverbod; Verordeningen; Winkelverbod

Verenigde Staten, 10; 25, 46, 133, 136

Vereniging Centraal Israëlitisch Krankzinnigengesticht, 487

Vereniging van Joodse Gezinsvoogden, 308

Verenigingen, 100, 102-103, 162, **484-491**

Vergassingen, 118-119, 153, 414, 415, II **416**, II **422-425**, 436-441, 459;

inspectie, 297, 422 e.v.; roof, 417-418; *Sonderkommandos*, 459-460; wetenschap van, 153-155. *Zie ook:* Lijkencommando's; Selecties.

Vergunningen, 112, 149, 152; culturele bijeenkomsten, 170-171; fietsen, 235-236; reizen, 152, 166-167, 313, 353, 366, 481-482; trams, treinen, bussen, 238, 366; verhuizen, 166, 167, 236, 306, 353, 366, 398, 481, 505. *Zie ook:*

Vrijstellingen.

Verhuisafdeling, 210

Verhuisverbod, 104, 112, 149, 166, 167, 204, 216, 398; 189

Verhuisvergunningen, *Zie: Vergunningen*

Verhuizingen, 398-401, 408, 409, 463. *Zie ook: Evacuaties; Anweisungen.*

Vermögensverwaltungs- und Rentenanstalt (VVRA), 205, 222

Vermogens, 127, 232, 234, 396; 116, 188, 189. *Zie ook: Uitplundering;*

Registratie.

Verordeningen, 16, 107-108, 170, 213, 245, 393, 470, 521; 161; verordening (VO) 3/1940, 16-17;

VO 26/1940, 55; VO 80/1940, 23; VO 108/1940, 25, 29; VO 137/1940, 29, 38; VO 145/1940, 100; VO 189/1940, 41, 54 e.v., 60, 62, 68, 101, 217; 188, 206 e.v., 224; VO 197/1940, 67; VO 230/1940, 396; VO 231/1940, 58; VO 6/1941, 58 e.v., 402, 437; 51-52; VO 20/1941, 121, 157; VO 27/1941, 98; VO 28/1941, 98; VO 41/1941, 100, 101; VO 48/1941, 101; 188, 207, 209, 224; VO 97/1941, 119; VO 102/1941, 119-120; 188, 202; VO 114/1941, 125; VO 121/1941, 126; VO 138/1941, 148, 459; VO 140/1941, 126; VO 148/1941, 127, 232, 396; 188, 204, 222; VO 154/1941, 128; 189, 202; VO 198/1941, 160-162, 236; 189; VO 199/1941, 162; VO 200/1941, 163-165; VO 211/1941, 171, 214; VO 47/1942, 217; VO 57/1942, 179; VO 58/1942, 232, 234; 116, 189, 202, 204, 222; VO 67/1942, 179; VO 37/1943, 202; VO 54/1943, 204; VO 89/1943, 204; VO 92/1943, 202. *Zie ook:*

Bekendmakingen van Rauter.

Verplegend personeel, 313, 322, 324 e.v., 341-343, 345 e.v., 352, 353, 384-385, 477

Verraad, 118, 154, 157, 223, 234, 237, 319, 379, 411, 469; 13, 54, 56, 106 e.v., 114, 129-130, 242, 255, 260 e.v., 291; door Joden, 185, 261, 272, 516. *Zie ook:* Aanbrengpremies.

Vervalste papieren, 14, 63-64, 85. *Zie ook:* Persoonsbewijzen.

Vernalter, 101, 153, 176; 95, 188, 207 e.v.; betaling, 213-214, 220;

Frontkämpfer, 211 e.v.; in België, 213; in Tsjecho-Slowakije, 213, 219; NSB-ers, 216-218; plundering, 219-221; sollicitaties, 210 e.v.

Verwey, ir. R.A., 18, 99, 117, 179, 181, 183, 186-187

Verzekeringen, 204

Verzekeringswezen, 190

Verzet tegen Duitse maatregelen, 32 e.v., 63, 80, 97, 143, 145, 177-178, 208, 226-227, 251, 304-305, 333, 361-362; 129, 177-179. *Zie ook:* Kerken;

Protestacties; Universiteiten; Verzetsbeweging.

Verzet van Joden, 3-18, 104, 421, 423, 524. *Zie ook:* Knokploegen.

Verzetsbeweging, 259, 308, 348, 522; 4 e.v., 11, 61, 103, 128, 129, 132, 185, 261, 322, 371, 513, 516, 522; in België, 371

Verzetspoëzie, 524

Vestdijk, S., 241, 271

Vestigingsverbod, 104

Veterman, Eduard, 428

Vichy-Frankrijk, 32, 33

Vichyregering, 220

IV B 4, *Zie:* Referat IV B 4

Vierjaresplan, 23, 225

Visser, mr. L.E., 42, 82, 92-93, 119, 131, 154, 173, 230, 524; II 8-11, 155

Visser 't Hooft, Dr. W.A., 35, 36, 40, 41

Visserij, 189

Visums, 472; 20, 33

Viswinkels, 355, 462

Vittel, 40, 49, 465

Vledder, 185, 195, 201

Vleesvoorziening, 217, 458, 506

Vlissingen, 415

Vluchtelingen, Nederlandse, 18-49; in Frankrijk, 31-33; in Portugal, 33-34; in Spanje, 33; in Zwitserland, 34-42

Vluchtelingencomité. *Zie:* Comité voor Joodse vluchtelingen.

Vluchtelingen, 10-13, 273, 341, 343, 385, 445-446; 14, II 18-49;

belevissen, 26 e.v.; hulpverlening, 19; uitplundering, 31; verraad, 19; *Zie ook*

onder: Kampen; Westerbork.
 Vluchtroutes, 10-13, 450; 14, 17 e.v.

[p. 560]

Vlugt, Dr. W. de, 16
 Vlugt, A.J. Th. van der, 145
 Voedselbereiding Joodse Raad (Israëlitische Vleeshal), 458
 Voertuigen, 233; 202
 Voet, J., 82, 265
 Voetelink, J., 75
 Vogel, Loden, 464, 465, 471, 473
Volk en Vaderland, 80, 239, 437
 Volkenrecht, 247-248
 Volkmar, B. (*Generalkommissariat zur besonderen Verwendung*), 96
 Volksgezondheid, 397
 Volksherstel, 512
 Volkstelling 1930, 416-417
 Vondelingen, 319-320, 349
Vonk, De, 189, 190, 226
 Voogdijraad, 514
 ‘*Voor Joden verboden*’, 74 e.v., 103, 122, 142, 234, 265, 404; 111-113, 255. *Zie ook: ‘Joden niet gewenst’.*
 Voorlichtingsbureau (Joodse Raad), 196
 Voorne-Putten, 411
 Voorschoten, 338
 Voortgezet Lager Onderwijs, 136, 492 e.v.
 Voortgezet Onderwijs, 492 e.v.
 Vormschool, 136
 Vorrink, Koos, 8, 145
 Vos, Dr. I.H.J., 13, 82
 Vossius Gymnasium, 26, 45
 Voûte, E.J. (Regeringscommissaris voor Amsterdam), 64, 114, 136, 207-208, 217, 275, 373; 63, 163, 184-185, 235; ghetto, 393-395
 Vredenburg, I., 108, 109
 Vries, Anne de, 129
 Vries, Meijer de, 184, 186, 188, 189, 192, 194, 196, 201, 202 (noot), 317, **457-458**, 479, 488
 Voedvrouwen, 117, 239-240
 Vrouwen, 202-203, 358, 432, 480; 121. *Zie ook onder*: Kampen.
Vrij Nederland, 283
 Vrijmetselaarsloge ‘*B' Nai-Brith*’, 100
 Vrijstellingen, 161; deportatie, 248 e.v., 270 e.v., 287-297; 163-164, 224-227; Jodenster, 230; werkkampen, 192, 195, 196; verordening 200/1941, 163, 165; verordening 211/1941, 171. *Zie ook: Zurückstellungslisten.*
 Vrijwillige Hulppolitie, 179-182
 Vught (concentratiekamp), 237, 276, 321, 337, 342, 344, 350, 367, 476, 524; 62, 80, 178, 205, II **381-404**; *Aussenkommandos*, 389, 392; bewaking, 382, 386, 391-393, 398; ‘Civiel Joden’, 383; diamantbewerkers, 385, 388; feestdagen, 396, 397; gezinsverband, 397, 401, 403; hygiënische toestanden, 400; Joodse kampeiding, 401, 402; Joodse Raad, 246, 354, 476, 524; 384, 386; kampebelevissen, 392-399; kinderen, 391, 399 e.v.; *Kommandos*, 389, 390;

liquidaties, 392; Moerdijk, 389, 401; onderwijs, 382; ontspanning, 397-398, 402; Ordedienst, 387, 388, 397; organisatie, 386; pakketten, 349, 352-353; 144, 386-387, 396; postverkeer, 347, 352, 355, 368; 396; 'prominenten', 387 e.v.; 'Rüstungsjuden', 522; 97, 226, 384 e.v., 390; *Schutzhaft*, 383, 402; transporten naar, 321, 336 e.v., 346, 352, 356; 385, 386; transporten uit, 336, 353; 391, 398, 401 e.v.; uitplundering, 402-403. *Zie ook*: Kindertransporten. Vullinghs, pastoor Henri, 250
Vijfde Colonne, 12

WA (Weer-Afdeling), 76, 78 e.v., 100, 116, 121, 304, 415, 462; 4, 116, 523
Waag, De, 130
Waarheid, De, 259
Wachtel, S.A.J., 310, 359
Waffen-SS, 100, 196, 217, 218
Wageningen, 226; 250; *Zie ook*: Landbouwkundige Hogeschool Wageningen

[p. 561]

Walsum, A. van, 407
Wander, Dr. G., 60, 65, 66
Wannsee-conferentie, 7
Wanroy, 303
Wapens, 81, 83 e.v.; 7
War Refugee Board, 39
Warschau (ghetto), 306-307, 319, 393; 3, 121, 136, 163, 423
Wassenaar, 356; 231
Watikim, 44 e.v.
Weert, 416
Weeshuizen, 164, 205, 313, 345, 415, 486 e.v., 518; 183
Weeskinderen, 298, 336, 337, 340, 489, 490; 377, 496, 513
Weesp, 206
Wehrmacht, 112, 123, 195, 207, 263, 277, 314, 393, 460, 488; 94, 103; *Betriebe*, 95
Wehrmachtbefehlshaber in den Niederlanden. *Zie*: Christiansen, F.C.
Wehrmachtstempels, 290-291, 307-308, 314, 319, 337, 344, 345.
Weidner, Jean, 36
Weinert, Prof. E.H., 59, 61
Weinreb, Dr. F., 102-110; berechting, 107-110
Weinreblijst, 102-107
Weiss, J., 464, 469, 474, 477
Weismann, J.J., 100
Wenen, 508; 49, 165
Wense, J.C.G. von der (*General-kommissariat für Finanz und Wirtschaft*), 200
Werkkampen in Nederland, 106, 174, **175-203**, 254, 263, 276-277, 298-305, 306, 457, 513; 102; aantallen, 301; Amsterdam en omgeving, 181 e.v., 186, 188, 190, 194, 195, 301; arbeidsvoorwaarden, 182-185; bemoeiingen van de Joodse Raad, 175-176, 180, 183-185, **187-190**, 299; contact met de werkkampen, 189-190, 201-202; discriminatie, 182-183, 189-190, 191, 199; keuring, 175, 177, 182, 184, 186, 191, 194 e.v., **197-199**; liquidatie, 298-305; lonen, 182, 184-185, 193, 196; ontspanning, 200; ontvluchtingen, 191, 194, 196, 197, 202, 268; opkomst, 187-188, 406; oproepen, 184, 186-188, 190-191, 193, 194; strafkamp, 197, 202; verblijf, 185-186, **199-202**; verloff, 185, 188,

189, 193 e.v., 202-203, 268; voeding, 189-190, 193, 194, **200-201**;
 vrijstellingen, 288; waarschuwingen, 187-188, 192, 194. *Zie ook*: afzonderlijke
 kampen; Gewestelijk Arbeidsbureau Amsterdam; Gewestelijke
 Arbeidsbureaus.
 Werkkampen voor gemengd gehuwden, 233-238; behandeling, 235 e.v.;
 keuring, 234 e.v.
 Werkloosheid, 161
 Werklozen, 175, 176, 177, 179, 181, 186 e.v., 503; 113
 West-Europese Joden, 488
 West-Indië, 48
 Westerbork, 196, 299 e.v., 316, 359, 383, 406, 419 e.v., 468-469, 470, 501,
 521; 21, 22, 46, 170, 205, II **287-381**; aankomst, 296, 298 e.v., II **332-336**;
 afstammings-onderzoeken, 53, 62, 65, 71; *Antragstelle*, 432; 311, II **312-314**,
 373 e.v.; bagage, 299 e.v., 316; 'Barnevelders', 443, 445-446; bevrijding, 364-
 369, 508, 509; Binnendienst, 320; Buitendienst, 320; buitenlandse Joden, 427,
 429; Centraal Distributiekantoor, 289, 309, 333; centraalkartotheek, 309;
 Contactcommissie, 311, 330; crematorium, 322-323; deportaties naar, 204,
 205, 231, 262-263, 271-273, 275, 285, 306-387 (*passim*), 432-433; 287-381
 (*passim*); diamantbewerkers, 225-226; *Dienstleiter*, 290, 307 e.v., 340, 373, 379;
 Duitse Joden, 204-205, 262-263, 419-421; 353-360; Engelse radio, 324-325;
 evacuatie mei 1940, 403-404; 293; feestdagen, 328-329,

[p. 562]

339, 345; *Fliegende Kolonne*, 297, 315, 316, 320, 347; geallieerd bestuur, 366-
 368; gedragingen, 320, 329, 336-342, 354-360, 381; gemengd gehuwden, 236-
 237, 304, 363; geruchten, 329, 339, 375; Hulp aan vertrekkenden, 297, 298;
 hulp van buiten, 360 e.v.; huwelijken, 354, 367-368; industrie, 323-325;
 inrichting, 293, 306, 309, 320; Joodse Raad, 246, 264; 299, 310 e.v.;
 kamphumor, 339-341; kampkrant, 366-368; kamporders, 289, 295, 302, 306
 e.v., 314, 325, 329, 339, 348, 350, 354, 359, 361 e.v.; keuring, 296; kinderen,
 124, 300, 314, 319, 331, 334, II **350-352**, 363, 376, 377-378; klimaat, 294;
 ligging, 293-294; Medische Dienst, II **317-319**, 363, 374; NSB-ers, 305, 367;
 onderduikers, 338, 361 e.v.; onderwijs, 350-351, 366; ontspanning, 337, 345-
 349; ontsterden, 237; ontvluchtingen, 315, 317, 361 e.v., 376; oprichting, 293;
 Ordedienst, 293, 324 e.v., 331, 378; 182-183, 300, 304, 314-317, 325, 362,
 377, 379; organisatie, 359; pakketten, 336, 352; 144, 310; Palestina-
 certificaten, 43 e.v.; Palestina-pioniers, 12, 14, 45, 330, 338; Portugese Joden,
 80 e.v.; Protestantse Joden, 86-87, 228, 350, 352; quarantaine, 432; 302-303,
 304, 334, 345, 467; Radio Oranje, 324-325; registratie, 432; 296, 305, 309,
 333, 338, 374; seksualiteit, 320, 342, 344; Slottker, G., 163-164; sport, 348, 366;
 sterfgevallen, 321-323; sterilisatie, 362-364; strafbarak, 468; 315, 338, 341,
 367; toneel, 345-349, 375; verzorging door Joodse Raad, 476-477; voeding,
 323; Weinrelijst, 103-105, 107, 108; werkgelegenheid, 310, 320-321, 323;
 werkkampen, 302-303; 298 e.v.; Westerborkfilm, 290-291; ziekten, 294, 302,
 303, 318, 373, 376, 380; ziekenhuis, 433; 317-319. *Zie ook*: Gemmeker, A.K.;
 Transporten.
 Westerneng-lijsten, 100-101
 Westernieland, 303
 Westerweel, Joop, 13-14
 Westra, Prof. H., 265
 Westpolder, 303
 Wetsrollen, 209

Wielek, H., 510
 Wiener, Dr. A., 527
 Wiener Library, 525
 Wieringermeer (werkdorp), 124, 420, 448-449, 471; 15
 Wieringerwerf, 206
 Wimmer, Dr. F. (*Generalkommissar für Verwaltung und Justiz*), 20, 26, 59, 64, 93, 99, 117, 207, 323, 397; 57, 59, 116, 149, 157, 160, 236; gemengde huwelijken, 212; ghetto, 394, 396, 397; kentekening, 75, 221; Nederlands bestuur, 19-20, 26, 50, 72, 332, 394; ontslag ambtenaren, 38-39, 41, 48.
 Windekind, 108
 Winkels, 237-238, 289, 316, 374, 380, 406, 409, 410
 Winkelsluiting, 125-126; 175, 176
 Winkelverbod, 237; 114; groentewinkels, 460
 Winschoten, 402, 493
 Winterswijk, 137, 138, 310, 311, 407, 493; 265
Wirtschaftsprüfstelle, 56-57; 161, 168, 188, 207, 210 e.v., 218 e.v., 224
 Witte Kruis, Het, 352
 Wlodawa, 352
 Wölk, H.J., 413; 81, 162
 Woensel, 332
 Woerdeman, Prof. M.W., 76
 Woerden, 410
 Würlein, K. (*Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des SD - Zentralstelle für jüdische Auswanderung*), 206, 209, 221, 247 e.v., 267, 268, 342, 358, 382, 400; 152, 165, 194

[p. 563]

Wohl, H.O.E., 291
 Wohlthat, Dr. H.C.H., 451; 23, 168
 Wolff, Mr. L. de, 270 e.v., 326, 464
 Wolff, S. de, 45, 50, 100
 Wolfheze, 280
 Wolvega, 217
 Woningen, 259; 130; leeghalen van, 194 e.v.
 Wormer, 206
 Wormerveer, 206
 Wijde Gat, 't, 303
 Wijnberg, Dr. Rosalie, 363
 Wijsmuller-Meijer, Mevrouw G., 12
 Wijtema, Mr. H.J., 304-305

IJbenheer, 303
 IJmuiden, 11-13, 462

Zakelijke Belangen (Afdeling van de Joodse Raad), 475
 Zaandam, 204, 421
 Zaandijk, 206
 Zandvoort, 75, 121, 205-206, 410
 Zeeland, 169, 204, 206, 415; 111
 Zeist, 139, 409, 493
 Zelfmoorden, 14-15, 173, 228, 259, 267, 269, 284, 286, 373, 414, 473; 429,

509

Zentralauftragstelle, 93

Zentralstelle für jüdische Auswanderung, 108, 173, 178, 216, 234, 247, 284, 320, 378, 395, 464, 480; 151, 152, II **164-171**, 202; competentie, 161, 164-165, 167 e.v.; deportaties, 247-250, 268, 285, 300 e.v., 306, 310, 311, 347, 349, 350, 370, 466-467; 53; emigratie, 20, 30, 168; evacuatie naar Amsterdam, 206-207, 209; *Expositur*, 464-467; 167, 170, 232; gedwongen verhuizingen, 398; Jodenster, 220-224; Joodse Raad, 161-162, 213, 220 e.v., 239-240, 247, 250, 268; kartotheek, 83, 164, 170-171; oprichting, 167-168; personeel, 175-176; 152; Praag, 166-167; registratie 420-421; sterilisatie, 358; vergunningen, 160, 166, 215-216, 236; visa, 20; vondelingen, 320; vrijstellingen, 293, 307, 368, 400; Wenen, 166-167. *Zie ook*: Aus der Fünften, F.H.; *Hausraterfassung*. Lages, W.P.F.

Zevenaar, 407

Zieken, 291, 298, 321, 336, 338 e.v., **343-348**, 356, 376, 385, 489; 122, 182, 183, 303-304, 318, 385, 386, 411

Ziekenhuizen, 164, 231, 235, 313, 337, **343-346**, 360, 369, 376, 415, 486 e.v., 518; 182. *Zie ook*: Westerbork-Medische Dienst.

Ziekenverpleging, 166, 196, 212, 341, 343

Zierikzee, 415

Zilversmit, M., 410

Zionisten, 421; 353

Zoengelden, 96

Zoepf, W. (Hoofd van *Referat IV B 4 - Befehlshaber der Sicherheits-polizei und des SD*, Den Haag), 230, 351, 357, 411, 413, 428; II **82**, II **162**, 168 e.v., 303; afstammingsonderzoeken, 57, 60; Apeldoornse Bos, 324 e.v.; 'Barnevelders', 444, 446; deportaties, 427; gemengd gehuwden, 91, 236, 237; invoering Jodenster, 228; Portugese Joden, 74, 81, 82; *Rüstungsjuden*, 97; sterilisatie, 357, 358, 362; vrijstellingen, 384

Zomp, De, 303

Zoutelande, 415; 113

Zürich, 23

Zuidamerikaanse passen, 427-428; 39-40, 465, 478, 496

Zuid-Holland, 169, 204, 350, 356, **410-415**, 454, 490; 111

Zuid-Limburg, 242

Zuidland, 411

Zuigelingenverzorging, 478, 482

Zurückstellungslisten, *Zie*: *Rückstellungslisten*;

[p. 564]

Zie ook: Calmeyerlijst; *Zie verder*: diverse lijsten.

Zutphen, 51, 310, 493

Zwanenberg, S. van, 143

Zwarte handel, 189, 191; 88

Zweden, 93, 429; interventies, 46. *Zie ook*: *Schutzmacht* Zweden.

Zwembaden, 111, 113

Zwendel, 108, 109

Zwiep, Ds. Nanne, 146

Zwitserland, 90, 251, 425, 429; 19, 21, 22, 27, 29 e.v., 34-42, 45, 86, 483-484

Zwolle, 126, 140, 141, 202, 262, 310, **406**, 407, 493; 156, 249, 261

Zygelboim, S.M., 135, 142

